

Firidun Nurullabəyli Əsədov

Elmi redaktoru və rəyçi: professor **Bəhrüz Abdullayev**

Redaktor: **Maarif Teymurov**

Firudin Nurullabəyli Əsədov. Tariximizin səhifələrində Makedoniyalı İskəndər: Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2011-60 s.

TARIXİMİZİN SƏHİFƏLƏRİNDƏ MAKEDONİYALI İSKƏNDƏR

«Tariximizin səhifələrində Makedoniyalı İskəndər» kitabı tarixi şəxsiyyət və sərkərdənin qədim ana yurdumuz Azərbaycanımızı işğal etdiyi dövrü, keçmişimizi bir daha sadə dillə yeni nəsələ xatırladır. Keçmiş tariximizin bəzi səhifələrini vərəqlədikcə ana yurdumuzun işğalçılar tərəfindən zəbt edilməsinin tarixçilər tərəfindən unutqanlığını tam olaraq bu günümüze çatdırmamışıq.

Qədim tariximizin Makedoniyalı İskəndər tərəfindən törədilən işğalçılıq illəri bu kitabda öz əksini tapmışdır. Kitab geniş oxucular, xüsusilə gənclər üçün çox maraqlıdır.

BAKI – 2011

© **Əsədov F.N. – 2011**

© **“İqtisad Universiteti” – 2011**

Bu kitab tarixi xanım şəxsiyyətlərimizin simvolu, qədim Bərdə şəhərinin hökmdarı olmuş Nüşabə xanıma ithaf olunur.

Müəllif

Ö N S Ö Z

Dünya tarixində yaşı az bilinən, başı min bir bəlalər çəkmiş qədim Azərbaycan, özünün tükənməz yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə, tanınmış insanların yurdunun qorunub saxlanması uğrunda mübarizələrdə və müharibələrdə möhkəmlənərək seçilmişdir.

Tariximizin şanlı, şərəfli səhifələrini vərəqlədikcə Azərbaycanın qədimliyi, onun keçdiyi əzəmətli, eyni zamanda əzablı yollarına nəzər saldıqca vətənimizin ümumi mənzərəsi göz önündə dağılmaz qala kimi canlanır. Azərbaycan xalqı isə bu amansız əzablara necə dözmüş və necə yaşamışdır? Sualların cavabları isə belədir: Azərbaycan mühitində formalaşan, fəaliyyət göstərən xalq, düşmənin gücündən asılı olmayaraq bütün yadelli işğalçıların hücumlarına mərdliklə dözmüş, çox hallarda isə düşmən hücumlarını dəf etməyə də gücləri çatmışdır. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, xarici dövlətlərin Azərbaycanın ərazisinə

tarix boyu maraqları olmuş, həmin maraqlarda talanlar olmuş, insan qanı axıdılmış və zorakılıq üstünlük təşkil etmişdir.

Azərbaycan qədim zamanlardan yersiz hücumların mərkəzinə çevrilmişdir. Belə hücumlar eramızdan əvvəl İM əsrin ilk illərində daha geniş vüsət almışdır. Bu əsrlərdə Azərbaycan xarici quzğunların, xüsusilə yunanlı Makedoniyalı İskəndərin hücumlarına da məruz qalmışdır. Həmin dövrdən başlayaraq dünyanı fəth edən amilə tarixdə izi olan Makedoniyalı İskəndərin güclü qoşunları İran və Atropatenaya da hücum etmişdi.

(Atropatena – Azərbaycan o vaxt İranın tabeliyində idi). Atropatena müstəqil deyildi. İskəndər İran ərazisinə daxil olmuş, insanlığa sığmayan dəhşətləri həyata keçirmişdi.

Makedoniyalı İskəndər təbiətən kinli, qara fikirli, xislətli bir adam olmuşdur. Həmin xarakterilə o, zaman-zaman insanlara əzab verməkdən çəkinməmişdi. Makedoniyalı İskəndər tərəfindən Şərqə, o cümlədən Atropatenaya (Azərbaycana) qarşı yürüşlər vahid müstəmləkəçilik siyasəti yürütməklə bölgədə çoxlu iqtisadi imtiyazlara malik, böyük və kiçik yunan – Makedoniya cəlladlarının inkişafına şərait yaratmışdır. Azərbaycan haqqında hərtərəfli məlumata sahib olan canilər (işğalçılar) Azərbaycana **yağlı tikə** kimi baxmış, nə vaxtsa həmin **yağlı tikəni** udacaqlarını həsrətlə göz-

ləmişdilər. Makedoniyalı İskəndər həmin mənfur arzusunu diplomatik cəhdliklə həyata keçirmişdi¹.

Makedoniyalı İskəndərin tarixi keçmişinə nəzər saldıqda insanlarda müxtəlif fikirlər yaranırdı. Makedoniyalı İskəndərin ömür yolu bir o qədər də uzun olmamışdır. Bəs, necə olmuşdu Makedoniyalı İskəndər kiçik yaşında ikən hakimiyyətə gəlmişdi. Kiçik yaşında hakimiyyətə sahib olan İskəndər, həm də tez bir zamanda dünyaya sahib olmaq arzusunda olmuşdu? Bu sualın cavabını belə qiymətləndirmək olar: Makedoniyalı İskəndər körpə yaşından atası II Filippin şəxsi himayəsində boya-başa çatmış, onun tərbiyəsilə fikir və ideyalarını əks etmiş, bütün istək və mənfur arzuları atası II Filippdən ona «yadigar» qalmışdı. II Filipp kiçikyaşlı İskəndərə hərbi yürüşün sirlərini dəqiqliklə öyrətmişdi və o, atasının öyrətdiyi bu ruhda böyümüş, gələcək üçün hazırlanmışdı. Digər tərəfdən isə İskəndərin insani ruhda tərbiyəsi ilə böyük filosof Ərəstun (Aristotel) məşğul olmuşdu. Ərəstunun zəhməti çox zaman öz bəhrəsini vermirdi. O, daha çox atasının təlimi ilə hesablaşır. İskəndər artıq 15-16 yaşlarında ikən mənfə hərəkatlilə yerə-göyə sığmırdı. İllər ötdükcə İskəndər də böyüyürdü. Atası II Filippin vəfatından sonra hakimiyyətə 20 yaşlı oğlu İskəndər (336-323) gəldi. İskəndər atasının siyasətini davam etdirərək, Şərç

---

¹Y.Y.Qudakov. Qədim İran tarixi. Sivilizasiyadan səhifələr: Bax.Hikmət elmi araşdırmalar toplusu. Bakı, 2009. S. 58

ölkələrinə, o cümlədən Annadolu ərazisindəki yunan şəhərlərini İranın təsirindən qurtarmaq üçün hücumlara başladı. İskəndər üçün bir qədər təhlükəli görünən İran idi. Bizim eradan əvvəl 334-cü ilin yazında 35 minlik ordu ilə Şərçə hücum edən İskəndər III Daranın 40 minlik ordusunu məğlubiyyətə uğratmışdı. Beləliklə, Makedoniyalı İskəndər üçün Şərçdə yeni yollar açıldı. Bu qanlı yollardan biri də Atropatenaya (Azərbaycana) planlaşdırılmışdı.

III Dara üzərində qələbədən sonra İskəndər heç bir canlı qüvvədən çəkinmirdi. Bütün bu «qələbələr» atasının təliminin nəticəsi idi.

Makedoniyalı İskəndər yaşının az olmasına baxmayaraq, atasının ona təlqin etdiyi təlimi ilə nəfəs alır, həmin təlim və tövsiyələrin tezliklə həyata keçirilməsilə yaşayırdı. Atasının təlimində əsasən müharibələr, bol-bol sərvətlərə sahib olmaq daha çox üstünlük təşkil edirdi.

İskəndər yeni yürüşlərində atasının təlimini necə həyata keçirmək uğrunda düşünürdü. Azərbaycan torpağına hücumu zamanı Makedoniyalı İskəndərin ağla-gəlməz talanları bəlli olsa da, bu məsələlər hələ də geniş şəkildə açıqlanmamışdır. Nə vaxtsa bu barədə tədqiqatların aparılmasına şübhə ola bilməz. Makedoniyalı İskəndəri yerin necəliyi əsas olduğu qədər həmin yerdə sərvətlərin olması daha çox maraqlandırır. Bu cəhətdən Atropatena (Azərbaycan)

daha çox ürəyəyatan məmləkət idi. Atropatenanın bütün sərvətləri İskəndər tərəfindən talanır və Yunanıstana göndərilirdi. Xalq əzablar içərisində yaşayırdı. Xalqın müqavimət imkanları yox dərəcəsində idi, bütün bu kimi çətinliklər onları əzaba düşür edirdi, mərdliyini heç vaxt itirmirdi. Bu mərdlik Azərbaycan xalqına ilahi tərəfindən verilmişdi. İskəndərin Atropatenadakı əməlləri onun halına təsir etmirdi. O, hər addımda atasının təlimini yada salırdı. İskəndər Şərqi doğru hücumlarında İran və Atropatenanın varlığına son qoymaq arzusunda idi. Beləliklə, o, dünyaya meydan oxumağa başlayır, İran və Atropatena onun üçün azlıq təşkil edirmiş kimi yeni ölkələrin işğalına hücum planları cızırdı. Onun Azərbaycandakı talanları ağlagəlməz olmuşdu. İskəndər daimi düşünür, hücumunun yeni planlarını hazırlayırdı. Atropatenada daha çox qalmağı xoşlayırdı. Bunun da səbəbi ondan ibarət idi ki, işğalçı fəth də olsa, Atropatenanın təbiətinə valeh idi. Atropatenada olduğu vaxtda da onun tam işğalını ön planda saxlayırdı.

Gənc olmasına baxmayaraq İskəndər hərbi yürüşə nə zaman başlamağı yaddan çıxarmırdı. Bir çox hallarda isə özünün kiçik hücumları ilə qoşununu həm də sınaqdan çıxarırdı¹. Bununla da sevinirdi. İskəndər III Daranı məğlub etdikdən sonra bütün əyalətlərini talamağa başladı, həmin əyalətlər sırasında isə

---

¹ Арриан. Поход Александра Великого, ВДИ.1948. № 1.

Atropatena mühüm yer tutur. İskəndər az bir müddətdə Atropatenaya sahib oldu.

İskəndərin Atropatenaya sahib olması, onun üçün tapıntı idi. Burada imkanlar geniş idi. İskəndər Atropatenaya sahib olduqda onu maraqlandıran bir vəziyyət daha çox təmin edirdi, bu da atçılıq təsərrüfatı idi. Atropatena atları Şərqi ölkələrində seçilirdi. Bu seçməyə də İskəndər sahib olmuşdu. Strabonun məlumatına görə «atropatenalılar 10000 süvari dəstəyə malik idi»¹. Həmin süvarilər də İskəndərin sərəncamına daxil olmuşdu.

Makedoniyalı İskəndərin yaddaşından heç bir məqam kənar qalmırdı. O, bilirdi ki, III Dara məğlub olsa da, hələ də sağdır, onu zərbəsindən uzaqlaşmaq məqsədilə, onu tamamilə bir varlıq kimi məhv etməyi düşünürdü.

Maraqlı cəhət odur ki, III Dara da məğlub olmasına baxmayaraq, o da İskəndərə zərbə vurmağa hazırlanırdı. Əlbəttə, bu qarşıdurmada İskəndər daha güclü görünürdü. III Dara arzusuna çata bilmir, Orta Asiyada gizlin şəraitdə yaşayır, bu yaşayış tərzini son nəticədə onun ölümü ilə başa çatır. Fəth İskəndər işğal etdiyi regionlarda istədiyini həyata keçirirdi. Artıq İran və Atropatenanın vəziyyəti bəlli idi. İskəndərə zərrə qədər müqavimət göstərən qüvvə yox idi. İran və

---

¹ Страбон. География. М., 1964

Atropatena İskəndərin tabeçiliyində idi. İskəndər Atropatenada vaxtilə tanınan satrapların da varlığına son qoymuşdu. İskəndər istədiyi kimi hərəkət etmək imkanı əldə etmişdi. Onun arzuları genişmiqyaslı idi. O, dünyaya sahib olmaq istəyirdi. Artıq İskəndərə meydan yaranmışdı. Ona mane olan bir qüvvə, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. İskəndər bütün Asiyaya sahib olmaq arzusunu həyata keçirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra az-çox imkanlı dövlətlər İskəndərin mövqeyinə qarşı çıxmaq arzusunda olsa da, imkanları çatmırdı. O, isə istədiyini edirdi. İskəndər mütləq hakim mövqedə idi. Nə qədər o sağ idi, ona başqa gözlə baxan tapılmırdı. Atropatenaya sahib olmaq arzusunda olan dövlətlər susmuşdu. İskəndər bütün istiqamətlərdə hərbi yürüşünü davam etdirirdi.

Azərbaycanda Makedoniyalı İskəndərə qarşı çıxış edən qüvvə yox dərəcəsində idi. İskəndərin Azərbaycandakı fəaliyyəti xarakterinə görə çox genişdir. Bu məsələni üzə çıxarmaq böyük və gərgin zəhmət tələb edirdi. İskəndərin Azərbaycanda etdiyi talanlar geniş təhlil olunmalıdır. Sənədlər yunan dilində olduğu üçün bu işin başa çatdırılması bir qədər çətinlik törədir.

İskəndərin Azərbaycandakı fəlakətlərini təsdiqləyən sənədlər yox dərəcəsindədir. Onun haqqında yazarlar çox olmuşdur. Bu yazılarda hadisələrə bir-tərəfli münasibət olmuş, hadisələr obyektiv şəkildə təhlil olunmamış, Makedoniyalı İskəndərin işğalına haqq

qazandırmaq meyli özünü göstərmişdi. İskəndər, sözün həqiqi mənasında, görkəmli sərkərdə olsa da, onun işğal etdiyi yerlərdə onun zülmünü inkar etmək olmaz. İskəndərin vətənimizə hücumu, buradakı talanlar, insan qanı axıtmaq kimi hərəkətləri bəllidir. Atropatenadan saysız-hesabsız qızların zorla Yunanıstana göndərilməsi, özünə və sərkərdələrinə asiyalı (azərbaycanlı) qızları almaq, Atropatenadan çoxsaylı atların aparılması və s. hadisələr bəllidir. O, dünyada işğalçı fəteh sərkərdə kimi də tanınmışdı.

Əldə olunan azsaylı sənədləri dərinlən təhlil etdikdə aydın olur ki, İskəndər İrani özünün müstəmləkəsinə çevirdikdən sonra, o, İranın əyaləti satrap adlanan Atropatenanı da himayəsinə almış, burada da olmazın zülmələrini törətmiş, sərvətlərini talamışdı. Atropatena III Daranın ixtiyarına keçən satraplardan ən əlverişlisi idi. Buradakı zəngin sərvətlər İskəndəri rahat buraxmırdı.

Bir faktı xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Atropatena xalqı, orada boya-başa çatan görkəmli mərd övladlar İskəndərin hərəkətləri ilə heç bir zaman barışa bilməmişdi. Bu cəhətdən şəxsiyyət kimi formalaşan Atropatena satrapı Atropat bu çətinliklərdən çıxış yolu axtarırdı. Lakin onun İskəndərə müqavimət göstərmək imkanı yox dərəcəsində idi. Belə bir məqamda Atropat diplomatik yollara əl atmışdı. Onun diplomatik səyi Atropatenanı fəlakətdən xilas etmişdi. Bəzi

tədqiqatçılar Atropatın hərəkətlərini düzgün izah etməmiş, həmin tədqiqatçılar Atropatın İskəndərin qoşununda xidmət etdiyi üçün həmin siyasətə əl atdığını bildirmişlər. Bu cür fikirlər Atropata yad olan anlayışdı. O, tarixi şəxsiyyət kimi Atropatenada ad qazanmışdı. Atropat nəyin hesabına olursa-olsun fəthi Atropatenanı xarabazarlıqdan çəkəndirmək fikrində olmuşdu.

Makedoniyalı İskəndər isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi arzularla yaşayırdı, həmin arzuları reallaşdırmaqdan ötrü özünəməxsus bilik və bacarığını sərf edirdi. Burada insana qayğı yox dərəcəsində idi. İskəndər qısa bir zaman kəsiyində yeni işğallar hesabına tanındı. Xalq onu ən qəddar fəth kimi adlandırır. Makedoniyalı İskəndər elə düşünürdü ki, ömrü çox olacaq, həmin ömür ona imkan verəcəkdir ki, dünyanı özündən asılı etsin və onu fəth etsin. İskəndərin düşüncəsi ildən-ilə beləcə formalaşır.

Tarixdən bəllidir ki, dünyada İskəndərdən başqa bu xam xəyal arzusu ilə yaşayan sərkərdə, hakim olmamışdı. Dünyanın gedişini dərk etməyən İskəndər heç bir müsbət fikir, ideyalara əhəmiyyət verməmiş, istədiyi kimi hərəkət etmişdi. O, işğal etdiyi diyar və ölkələri talamış, minlərlə insanların qanını axıtmış, ardıcıl olaraq talanlardan əl çəkməmişdi.

İskəndərin talançılıq arzusunun sonu öz müsbət nəticəsini verməmişdi. 33 il ömür sürmüş, on il isə onun talanlarla başı qarışmışdı. Bu talanlardan Azərbaycan

da kənarda qalmamış, əzablar məngənəsində çabalamışdı. Burada belə bir məqamı yadda saxlamaq lazımdır ki, Makedoniyalı İskəndərin tərbiyəsi ilə böyük filosof Ərəstun (Aristotel) məşğul olduğu halda necə olur ki, İskəndər insani hərəkətlərində zərrə qədər onları yaşatmamışdı. Burada filosofun heç bir təqsiri olmamışdı, İskəndərin tutduğu mövqe və hərəkətləri qanındakı əlamətlərlə bağlı olmuşdu. Onun qanı atası II Filippin qanı ilə yoğrulmuşdu.

Azərbaycandakı işğallar dəhşətli olmuşdu. O, Şərq dünyasına ardıcıl hücumlarında Azərbaycanın mane olacağını təfəkküründə saxladığından, buradakı insanlara olmayan əzablar vermişdi. Çox təəssüflər olsun ki, bu fəth haqqında, xüsusilə heç olmasa Azərbaycandakı talanları barədə ayrıca tədqiqat işi aparılmamışdı. Böyük Nizami əgər «İskəndərnamə»sini yazmasaydı onun haqqında təsəvvürlər az olacaqdı. Bu cəhətdən Azərbaycanın böyük oğlu, görkəmli şairinə xalqımız öz minnətdarlığını bildirir. Bəzilərinin məsələyə varmadan, «İskəndər Azərbaycanda olmamışdır» kimi xam, ağılsız fikirlərinə dahi Nizami birdəfəlik xətt çəkmiş, Makedoniyalı İskəndərin tariximizdə ağır, dəhşətli hərəkətlərini nəzmlə qələmə almışdır. Bu izlər nə vaxtsa tarixi vərəqlədikcə sənədlərdə açılacaqdır.

Dərin zəka sahibi Nizami «İskəndərnamə»sində İskəndərin Azərbaycanda olmasını tam aydınlığı ilə təsvir etmiş, hadisələrin təsvirində də bunun şahidi oluruq. Məhz bu kimi böyük tarixi araşdırmalar «İskəndərnamə»ni bizə tarixi sənədlərin mahiyyəti ilə

sevdirir. Həmin inam dilə gələrək belə söyləyir: «Azərbaycanlılar! ALLAH sizi nə qədər xoşbəxt yaratmışdır ki, şeyx Nizami kimi böyük insanı, dərin ağıl, idrak sahibi, söz ustasını sizə nəsib etmişdir. Xalqımız bu şəxsiyyətlə həmişə özünü xoşbəxt hesab etmiş və edir».

Dahi Nizami «İskəndərnamə» əsərində İskəndəri bizimlə tanış edir, onun hərəkətlərinə münasibətini bildirir.

Dahi Nizamiyə qədər bu barədə söhbət olmamışdı. Nizami, təsvir etdiyi rəvayətlərinin birində bizə çatdırır ki, İskəndərin II Filipp tərəfindən oğulluğa götürülməsi, sonradan aydınlaşmış və məlum olmuşdur ki, II Filipp İskəndəri çöldə tapmışdır. Rəvayətlərin birində İskəndərin İran şahı Daranın oğlu olması, nəhayət, II Filippin oğulluğu olması qənaətinə gəlmişdi.

Makedoniyalı İskəndər dünyaya böyük talançı kimi gəlmiş, eyni zamanda, dünya tarixində sərkərdə kimi şöhrət tapmışdı. Bir çox Şərq ölkələrində onun izi vardır, o cümlədən, Azərbaycanda da İskəndərin tarixi izlərində tökülən nahaq qanlar – işğalçılığı əsas yeri tutmuşdu. İskəndər Azərbaycanın daşını belə Yunanıstana daşmasından keçməmişdi. Tariximizdə Azərbaycana fəlakət gətirmiş bu izlər müxtəlif mənbələrdə də öz təsdiqini tapmışdı.

Bəzi mənbələrdən məlum olduğu kimi Makedoniyalı İskəndər dünyaya sahib olmaq arzusu ilə addımlarını atmışdı. Tarixdə qanıçən kimi tanınan fateh elə zənn edirdi ki, dünyaya sahib olmaq onun üçün heç də çətin deyildi. Böyük arzu ilə gecəni-gündüzə qatan İskəndər daima düşünmüş, mümkün ola bilməyən yollar axtarmışdı. İskən-

dərin böyük ordusu var idi, eyni zamanda, ordusunda xidmət edən döyüşçülər İskəndərdən işğalçılıq təlimini də öyrənmişdilər.

İskəndərin ilk hücumu Şərq ölkələrinə olmuşdu. Onun Şərqə doğru istiqamət götürməsi təsadüfi deyildi. Ən güclü dövlət olan İran İskəndərin Şərqə doğru hərəkətinə mane olurdu. Buna görə də, Makedoniyalı İskəndər ilk hücumunu İrana qarşı istiqamətləndirmişdi. İrani bölgələrdə hakim mövqedə dayanan satraplar tənzipləyirdi. Tam səlahiyyətləri olmasa da, bir etnik insanlar kimi satraplar mövcud idi.

İskəndər İrani sıradan çıxarmaqla satraplığa da zərbə vurmuşdu. Bu zərbə onun üçün bir o qədər də çətin olmamışdı. İskəndər necə düşünürdüsə eləcə də, hərəkət edirdi. İran o dövrdə regional dövlət arasında seçilən dövlət idi. Demək olar ki, bəzi qonşu əyalətlər də İranın tabeçiliyində idi. Məhz bu kimi imkanlarına görə Şərqdə tanınırdı. İranın təsiri altında olan satraplardan nisbətən imkanlısı Kiçik Midiya – Atropatena satrapı idi. İskəndər İranın güclü olub-olmamasından asılı olmayaraq, xəbərdarlıq etmədən İrana qarşı hücumu keçmişdi. Əslində isə bu cür hücumlar İskəndər üçün çox kiçik görünürdü. İranın tabeliyində olan satraplar İskəndərə müqavimət göstərmək iqtidarında deyildilər. İskəndər bütün imkanlarını nəzərə aldıqdan sonra İrana qarşı güclü hücumu keçmişdi. Beləliklə də, İranın varlığına (Daranın hakimiyyətinə) son qoymuşdu.

Makedoniyalı İskəndər İrani özündən asılı etməklə, özünü Şərqdə məğlubolunmaz kimi hesab etmişdi.

Mövzunun xarakteri və məzmun dairəsi çox geniş və tarixin səhifələrində müxtəlif formalarda bizə çatmışdır. Bu mövzunun geniş mənada açılması cəhdi tədqiqatçıların tarixə yeni baxışda nüfuz etməsini gözləyir. Təqdim etdiyim səhifələr həmin mövzunun kiçik hissələri olub, sərkində İskəndərin Azərbaycanda olması, tariximizin səhifələrində necə təsvir edilməsi, izi, sözü barədə qısa məlumatdan ibarətdir. Bizim informasiya xarakterli kitabçamız, sözsüz oxucuları tam təmin edə bilməz. Kitabda nöqsanların olmasına şübhə yoxdur. Arzum odur ki, torpağına bağlı olan həmkarlarım qollarını çırmayıb özlərinin qızıldan qiymətli vaxtlarını yeni yazılar yazmağa sərf edəcək, şanlı tariximizin səhifələrində Makedoniyalı İskəndərin yaddan çıxan izlərini aşkar edəcəklər.

KİÇİK MİDİYA – ATROPATENA (AZƏRBAYCAN) MAKEDONİYALI İSKƏNDƏRİN TABELİYİNDƏ

Makedoniyalı İskəndərin hakimiyyəti dövrü çətin və ziddiyyətli olmuşdur. Həmin ziddiyyətləri, çətinliyi yaradan, dünyaya sahib olmaq arzusu ilə nəfəs alan işğalçı-fateh İskəndərin adı ilə bağlıdır. İskəndər dünya tarixində şöhrət üçün yaşayan, işgallarla vaxtını və ömrünü keçirən bir sərkində və işğalçı idi. Hərbi yürüşə başlayan kimi əldə etdiyi qələbələr, bir daha onu yeni müharibələrə doğru sövq etmişdi. İskəndər müharibələr törətməkdən əl çəkmirdi. Girişdə İskəndərin özünəməxsus cəhətləri barədə yazmışdıq. Bu cəhətlərdən biri, daha doğrusu, ən mühümü onun inadkarlığı ilə bağlıdır. O, dünya tarixində məlum olmayan bir işin başa çatdırılması, dünyanı tamamilə özündən asılı etmək üçün qüvvəsini sərf etmiş və tarixdə böyük sərkində olmuşdu. İskəndərin ilk hərbi yürüşü Şərqdən başlanmışdı. O, İrana və Atropatənaya hücumundan, III Dara üzərində qələbəsindən ruhlanaraq, elə bilirdi ki, istədiyinə nail olmuşdu. İskəndər, həm də işğal etdiyi yerlərlə daha ətraflı tanış olmaq arzusunu da gercəkləşdirmişdi. Atropatənaya gəlişi zamanı (ərazinin işğalından sonra) ölkənin gözəl, misilsiz təbiəti, Şərqdə onun əlverişli mövqedə yerləşməsi, İskəndəri daha çox cəlb etmişdi. İskəndərin hərbi yürüşünə kimi Atropatena müstəqil deyildi, İranın

satrapı kimi əhmənilərin tabeçiliyində idi. Başqa cür ola da bilməzdi. Atropatena imkanlarının genişliyinə görə heç bir zaman İran ona bəhanə ola bilməzdi. Sənədlərdə belə bir məqam vurğulanır ki, Atropatena İranın tabeliyində olmaqla həm də əlverişli yaşayış məskəni idi.

Makedoniyalı İskəndər İranda III Daranın hakimiyyətinə son qoyduqdan sonra, vaxtilə əhmənilərin apardığı düşüncə ilə razılaşmır, İskəndərin isə razılaşmağa adamı yox idi. Təkbaşına hər işi görür, sərəncam verirdi. Əhmənilər tərəfindən satrap adlanan bölgü ilə razılaşmayaraq, həmin bölgünün ləğvi barədə sərəncam da vermişdi. Makedoniyalı İskəndərin təbiətində olan inadkarlıq, onun İran səltənətinə tabe olan satraplığa son qoyduqdan sonra daha da ciddiləşməsi, qəti tədbirlərin həyata keçirilməsinin arzusunda olduğu üçün İskəndərin daxili varlığı da ona əzab vermişdi. O, bu əzabları azaltmaq yollarını axtarırdı. Həm də yolların məzmunu dünya və onun işğalı idi. İskəndəri müharibələrdə olmaq, talanlar etmək fikirləri sakitləşdirə bilmirdi. O, dünyaya sahib olmaq üçün yaşayırdı. Buradan bir daha aydın olur ki, fəth kimi o, nəyə xidmət edirdi. Dünyada mümkün olmayan arzu ilə yaşayan fəth belə vücut idi. Makedoniyalı İskəndər Şərqdə, xüsusilə İranda özünə yer etdikdən sonra, vaxtilə İranın tərkibində olmuş Atropatena xüsusi nəzərlə baxmış, buranın digər satraplıqlara nisbətən

imkanlı və əlverişli region olması barədə fikirləşmişdi. İskəndərin fikrində belə bir məqam canlandı ki, Atropatena satrap kimi, onun tabeçiliyində olsun. Buna görə də o, təkcə Atropatena satrap hüququnda, Atropatı isə Atropatena satrapı (başçısı) saxladı. Atropat İskəndər tərəfindən satrap saxlanılmasına sevinmirdi, çünki o, İskəndərin kimliyini yaxşı bilirdi. Onunla bir məkanda fəaliyyət göstərməyin qeyri-mümkünlüyünü də hiss etmişdi. Atropat özünəməxsus baxışı ilə məsələyə münasibətini bildirmək siyasətinə əl atmışdı.

Atropat diplomatik məharətə malik idi. Özünün ağılı və düşüncəsi ilə belə bir qənaətdə idi ki, İskəndərin Midiyada var-gəl etməsi, burada özünü hakimmütləq kimi aparmasının müsbət bir nəticəsi olmayacaqdır. İskəndər İran və Atropatena sahib olmaqda Şərqə doğru yolunu asanlaşdırırdı. Onun üçün Midiya və Atropatena kiçik görünürdü. Lakin Atropatena işğalını davam etdirdiyi zaman buranın əlverişli bir məkan olmasını dərk etmişdi. Ona görə də bu barədə çox düşünmüşdü. Canında özünə yuva salan bəd əməllərindən bir an əl çəkmirdi. İskəndər birdəfəlik Midiya və Atropatena xarabazarlığa çevirmək planı hazırlamışdı. Bu fikir onun varlığına hakim idi. Atropat bu kimi dəhşətləri görürdü. Atropat bundan əzab çəkir və o bildirirdi ki, İskəndərin vəhşiliyi nəticəsində insan qanı axıdıla bilər, buna görə də o, vətəninə yer

üzündən tamamilə silmə planı ilə razılaşa bilməzdi. Bütün varlığı ilə tədbirlərə əl atır, tək vətəni yaşasın!

Atropat özünəməxsus ağı ilə hərəkət etmək iqtidarında idi. İskəndərin hansı «yuvanın quşu» olduğunu da yaxşı bilirdi. Atropat dərk edirdi ki, İskəndəri çətin də olsa çaşdırmaq siyasətinə əl atmışdı. Başqa yolu görməyən Atropat diplomatik yolu ön planda saxladı. İskəndər daxilən xislətli olduğundan, Atropatenanı xarabazarlığa çevirmək planını hazırlayırdı. O, dünyaya səfər etmək arzusunda idi. Bu səfərdə işğal etdiyi əyalətləri tarixin səhifəsindən silmək həmişə onu düşündürürdü. İskəndər Atropatenanın (Azərbaycanın) gözəl təbiətinə vurğun olsa da, həmin diyarı gələcək üçün saxlamaq arzusunda kənarında saxlamışdı. Atropat nə etməli idi? Elə bir gücə malik də deyildi. Bir yolu qalmışdı ki, diplomatik yolla Atropatenanı xarabazarlığa çevirməyin qarşısı alınsın.

Atropat tabeçiliyini İskəndərə bəyan etmişdi. Atropatın belə addımı heç də onu rahat buraxmamışdı. Vətəninə, torpağına bağlılıq, onun belə addım atması üçün çətinlik yaradacaqdı. Lakin Atropatdakı dərin inam onu qorumuşdu. İskəndərdə Atropat ilə bağlı bir məqam vurğulanır ki, o, hər hansı məsələyə münasibətdə özünəməxsus dərin qabiliyyəti, uzaqqörənliyi ilə fikrini söyləyən şəxsiyyət idi. Atropat İskəndərin hakimiyyətinin əbədi olmadığını dərk edərək bildirirdi ki, əbədi bir şey yoxdur. Xüsusilə hakimiyyətdə bu fikirdə

olanlar hələ də nə olduqlarını başa düşmədikləri üçün bu kimi xam xəyallarla çıxış etmişdi. Bu xam xəyalda olanlardan biri də İskəndər idi. Onun hərbi sahədə fəaliyyəti aydın olduğu halda, ağılının, dərrakəsinin nə yerdə olması insanı təəccübləndirir. İdraka əsaslanan Atropat şəxsiyyət kimi, İskəndərdən tam fərqli idi. Atropat İskəndərin dünyanı özündən asılı edəcəyi, dünyaya sahib olacağı haqqında sərsəm fikirlərinin absurd olmasını xalqa çatdırmaq arzusunda olsa da, imkan yox idi, İskəndərin zülmü isə hələ mövcud idi. Bütün bu kimi çətinliklərə baxmayaraq kiçik imkanlarından istifadə edərək, İskəndərin kimliyi barədə az məlumatı olan insanlara gizlin şəkildə çatdırırdı. İskəndərin hərəkətlərini dərk edən Atropat onun fikirləri ilə qətiyyənlə razı olmamışdı. Onun Makedoniyalı İskəndərlə əlaqəsində məqsəd vətəni – Atropatenanı fəlakətdən qurtarmaq idi. İskəndərin güclü imkanlara malik olmasından Atropat xəbərdar idi. Onunla üz-üzə gəlməyin əhəmiyyətsizliyini dərk edirdi. Buna görə də o, İskəndərin harada məskən salmasını dəqiq öyrənir, tədbirlər görür. İskəndərin Suz şəhərində¹ özünə məskən salmasından tam arxayınlaşır və bəzi tədbirlərə əl atır. O, Atropatenadan 100 nəfər qadını İskəndərin hüzuruna gətirir və həmin qadınları İskəndərə hədiyyə edir. Atropat bu kimi tədbirlərə əl

---

¹ Suz, Babil və Elamın paytaxtı idi. İskəndər həmin paytaxtı da işğal etmişdi.

atmasına məcbur idi. Onun başqa imkanı yox idi. Atropat həmin 100 nəfər qadını şəxsən Suza özü gətirir, İskəndlə üz-üzə gəlir. İskəndər Atropata qarşı daxilən qəzəbli olsa da bir qədər qəzəbini gizlədə bilməmişdi. İskəndər Atropatın ona olan inamını götür-qoy etmişdi, Atropata bir o qədər də inanmayan İskəndər onun üzərində nəzarəti xeyli artırmışdı.

Atropat bilirdi ki, İskəndər onu nəzarətsiz buraxmayacaqdı. Özünəməxsus ağıllı iradəsinə söykənərək, həddindən artıq özünü sakit aparmışdı, İskəndərin agentləri isə Atropatdan bir o qədər asan yollarla danosları toplaya bilməmişdilər.

İskəndərin təbiətində bir cəhət də bizə gəlib çatmışdı. O, işğal etdiyi bölgələrin bir daha baş qaldırmasını düşünməmişdi. İskəndərin Azərbaycanla tam tanış olmasına baxmayaraq, gələcəkdə adət etdiyi məkrli siyasətini Azərbaycanın bütün regionlarında tətbiq etmək arzusunda olmuşdu. O, bütün Şərqi ölkələrinə sahib olmaq məqsədilə işğal etdiyi, bir zamanlar Babil və Suriyanın tərkibində olan Suzda özünün dayaq məntəqəsini yaratmışdı. Azərbaycan ərazisində də istədiyi hərəkətini təkrar etmişdi. Artıq İran və Midiyada ona təsir göstərən yox idi. İranın varlığına son qoyduqdan sonra, yəni burada şahlıq hakimiyyətinin mövcudiyyətinə son qoyandan sonra daha da fəallıq göstərməyə can atmış, işğalçılıq etmədən sakit qala bilməmişdi.

Makedoniyalı İskəndər İrani məğlub etdikdən sonra Çin, Hindistan və digər Şərqi ölkələrinə üzünü çevirmişdi. Hüzuruna gələnlər cəsarət edib, onunla üzbəüz görüşə bilməmişdi. Təkcə Atropatena satrapı Atropat cəsarət edib İskəndlə görüşə bilmiş, öz dövrünün ağıllı, dünya məsələlərindən xəbərdar şəxsiyyət kimi tarixdə iz qoymuşdur.

O, İskəndərin Azərbaycana qarşı hərəkətlərindən də xəbərdar idi. Azərbaycan tarixdən silinmək astasında idi. Atropat vəziyyətin bu məcrada çərəyan etməsindən həddindən artıq narahat idi. Özünəməxsus cəsurluğu ilə tanınan Atropat, hadisələrin gedişinə seyrci kimi baxa bilməmişdi.

Atropat çətin bir yol ayrıcında dayanmışdı: ya diyarının xarabazar olmasına rəvac vermək, ya da İskəndərə qarşı hiyləgər planlarını hazırlamaq! İskəndər işğal etdiyi ölkələrdə abadlıq işlərinin aparılmasını həyata keçirməklə maraqlanmamışdı. Atropat həmin vəziyyətə çərə axtarmağa başlamışdı. İskəndərin zülmünə əhəmiyyət verməmək olmazdı, onunla görüşmək siyasətinə əl atan Atropat, İskəndərin bir özəl keyfiyyətinə də bələd idi. Həmin keyfiyyət zalım xislətli İskəndərin nə qədər böyük sərvətə malik olmasına baxmayaraq, yanına gedənlərin mütləq onun üçün yüksək dəyərə malik hədiyyələr aparması idi. Atropat da İskəndərin bu kimi xarakterə sahib olduğunu nəzərə

alaraq, onunla görüşmək üçün Suza gedərək İskəndərə qiymətli hədiyyələr aparmışdı.

Atropat bu görüşdə İskəndərlə şəxsən tanış olmuşdu. Buradakı bütün hadisələrin ümumi mənzərəsi ilə tanışlıq, ona sonralar çox kömək etmişdi. Bu tanışlıq Atropata yeni imkanlar yaratmışdı.

İskəndərin sərkərdələrindən olan Pedrik Atropatın diqqətini cəlb etmişdi. Pedrik İskəndərin ən inanılmış hərbcilərindən biri idi. Pedriklə tanışlığı heç də təsadüf deyildi. Atropat onun İskəndərlə arasındakı səmimiyyətini gördükdə bu sövdəyə əl atmışdı. Pedriklə daha yaxın əlaqə saxlamaq fikrinə düşmüş, son nəticədə Atropatın Pedriklə qohumluq yaradılması da baş vermişdi. Atropat sevimli qızını Pedrikə əvəz vermiş, onunla xoş münasibət yaratmışdı. Bu münasibət əhvalına mənfəət təsir göstərməmişdi, əksinə onu qəbul etmişdi. Bütün bu kimi hadisələrin ümumi məzmunu Azərbaycanı İskəndərin qanlı caynağından xilas etmək olmuşdu. Bu yolla Atropat Atropatena xilas etmək istəmişdi. Eyni zamanda İskəndərlə tanışlıqdan istifadə edən Atropat, Azərbaycandan İskəndər üçün yüksək dəyərə malik hədiyyələrin ardını da kəsməmişdi. Bütün bu kimi söylər İskəndərin halına təsir etməmişdi, Azərbaycana olan münasibəti dəyişməmişdi. Cənab – fətehi hədiyyələrlə yoldan çıxarmaq da çətin olmuşdu. İskəndərin daxili aləmi, varlığı həmişə olduğu kimi dəyişilməz olaraq qalmışdı.

İskəndər Azərbaycan ərazisini seyr etdikcə, onda Azərbaycan haqqında yeni fikirlər yaranırdı. Sənədlərin birində yazılır ki, Makedoniyalı İskəndər hətta Azərbaycanda imperatora layiq saray da tikmək qərarına gəlmişdi. Qısaca olaraq qeyd etmək olar ki, İskəndər az bir zaman kəsiyində Azərbaycanın sərvətlərini Yunanıstana daşımış, eyni zamanda Azərbaycanın kiçik ərazisini gəzməklə, tariximizdə özünün mənfur izini də qoymuşdu. İşğalçı fətehi Azərbaycanı elə bir vəziyyətdə saxlamışdı ki, onun hərəkətlərinə heç bir kəs etiraz edə bilməmişdi. Kiçik Midiya-Atropatena saxladığı satrapın da İskəndərə söz deməyə imkanı yox idi. Midiya-Atropatena satrapının bütün söylərinə, İskəndərə yaxınlıqlarına baxmayaraq adi bir məsələ barədə ona sözlərini deməyə cürət etmədilər. Satrap yalnız İskəndər qarşısında baş əyməklə vaxtını keçirmişdi. Qədim Azərbaycan fətehi tərəfindən iflic vəziyyətə salınmışdı. Azərbaycan zəngin sərvətlə bol olduğu halda, insanları bu sərvətlərindən uzaq qalmışdılar. Ulu və qədim Azərbaycan ağır iqtisadi çətinliklər məngənəsində çabalamışdı. Azərbaycan xalqı bütün real imkanlarından məhrum olmuşdu. Tarixçi Abdulla Fazili özünün tədqiqatında yazır: «Satrapın adı var idi, əslində isə onlar yox dərəcəsində olmuşdular»¹.

¹ Abdulla Fazili. Atropatena S.19.

Abdulla Fazili fikrini əsaslandırmaq məqsədilə bu barədə yazmışdı: «İskəndər satrapların vaxtilə orduya malik olduğunu görən kimi onları satrapıqdan azad etmişdi»¹. Təkcə satraplığını saxlayan Atropat olmuşdu. Hadisələrin sonrakı gedişində İskəndər Atropatın ona olan münasibətini nəzərə almış və onu bütün Midiya satrapı təyin etmişdi. Bu təyinnaməsi ilə Makedoniyalı İskəndərin hiyləsi gizlənmiş və özünəməxsus manevr etmək siyasətini önə çəkmişdi. Həmin manevrəsini Midiyada da istifadə etmişdi. Maraqlı cəhət orasındadır ki, Atropatı bütün Midiya satrapı təyin etmişdi. Bu təyinetmə əslində müvəqqəti idi. Atropatın belə bir işə təyin olunmasına adi hal kimi baxmaq olmazdı. Bu işdə Atropatın da fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Atropatın həmin işi qəbul etməsi, hər şeydən əvvəl, Atropatena xatirinə olmuşdu. Atropat bütün səylərini işə salmış, İskəndərin sifarişlərini qəbul etmiş, tək Atropatena xəritədən silinməsin!. İskəndərin hərəkətlərindən Atropat qorxurdu, işğalçı-fatehdən «hər şeyi gözləmək olar» ifadəsini Atropat düzgün dərk etmişdi. Məhz, buna görədir ki, bir çox sahələrdə fəaliyyəti ilə fatehi Vətəninin tar-mar olmasından çəkəndirmişdi. Onsuz da İran və Midiya İskəndərin hücumundan olmanın əzablarını görmüşdü. Eyni zamanda, vəhşi hücumlardan Atropatenanı qoruyub

---

¹ Yenə orada.

saxlamaq üçün bütün imkanlarından istifadə edən Atropat, ancaq vətəninin yaşamasını istəmişdi.

Atropat nə qədər güclü, iradəli və zəka sahibi idisə, bir çox hallarda İskəndər Zülqərneyn Atropatenaya olan qəzəbini azalda bilməmişdi. Bu da bizə tariximizin səhifələrində Atropatın xüsusi mövqeyindən, mərdliyindən xəbər verir. Tarixi sənədlərdə də Atropat haqqında müsbət fikirlər çox olmuşdur. Bu barədə bəzi məlumatlar verilmiş, az da olsa oxucuda həm də İskəndərin kimliyi barədə məlumatı almağa da imkan yaradılmışdı. Sənədlərdə qeyd edilmişdi ki, Atropat istedadlı sərkərdə, böyük dövlət xadimi və uzaqgörən bir şəxsiyyət idi. Özünün sərtiyi ilə tanınan İskəndərin hörmətini qazanmağa nail olan bir şəxsiyyət kimi də onun adı çəkilmişdi. Atropat şəxsi qabiliyyəti, bacarığına görə insanlar tərəfindən hörmətlə qarşılanmışdı. Azərbaycanlılar hələ ta qədimdən öz torpaqlarına bağlı idilər. Bütün bu kimi keyfiyyətləri Atropatın obrazında da görmək olurdu. Xalqımız çətin günlərdə də torpağına bağlı insanlar olmuş, başqasının torpaqlarında isə heç vaxt gözü olmamışdı.

Makedoniyalı İskəndər vətənimizə, onun torpağına zəli kimi ilişmişdi. İskəndər Azərbaycanın hər işinə müdaxilə etmişdi. İskəndər Azərbaycan ərazisində şöhrətlə adı çəkilən Xəzər dənizi ilə (bəzi mənbələrdə Xəzərin köhnə adı Quzğun də adlanmışdı) maraqlanmağa başlamışdı. İskəndər belə bir sərəncam

hazırlamışdı ki, Xəzər dənizində üzmək üçün ciddi tədbirlər görülsün. Hətta bu məsələni dəqiqləşdirmək məqsədilə xüsusi ekspedisiya təşkil etmişdi. Ekspedisiyanın fəaliyyət göstərməsi üçün İskəndərin bilavasitə başçılığı ilə böyük bir heyət hazırlanmışdı¹. Həmin ekspedisiya bilavasitə İskəndərə tabe idi... Ekspedisiyanın fəaliyyəti ilə İskəndər çox maraqlanmışdı. Məhz, buna görədir ki, bu barədə Xəzər haqqında ona tez-tez məlumat verilmişdi.

İskəndərin sərəncamı ilə hazırlanan ekspedisiya barədə ARRIANI yazır: «İskəndər Herakliti... gəmi hazırlanan Sirkaniyaya göndərir. Ona xüsusi tapşırıq vermişdi ki, Sirkaniya dağlarında meşələri qıraraq genişlipli, örtülü, açıq-uzun gəmilər hazırlasın. İskəndər heç vaxt yerli əhalinin gələcəyi ilə zərrə qədər maraqlanmırdı. İşğal etdiyi yerləri viran qoymaq onun üçün adi bir hal idi. O, gəmilərin hazırlanması ilə bağlı Azərbaycan meşələrinin qırılmasına da göstəriş vermişdi. Dünyada tanınan böyük sərkərdənin həyata keçirdiyi əməllərinin biri meşələrin qırılması ilə başa çatmışdı. Buna oxşar digər işlərin də səbəbkarı idi. İskəndər Xəzər dənizini Çirkan dənizi ilə birləşdirmək fikrinə düşmüşdü. Lakin İskəndərin bu fikri həyata keçmədi, iki dənizin birləşdirilməsinə nail ola bilmədi. Onun bu barədə verdiyi sərəncamdakı uğursuzluq,

¹ Azərbaycan tarixi. Bakı, 1958. S.-58

həyatında təsadüfi hadisə kimi qeyd olunmuşdu. Bu işin həyata keçməməsi Makedoniyalı İskəndər üçün ağır zərbə idi. İskəndər isə bu ağır zərbədən çıxış yolu axtarmaq təşəbbüsündə olmuşdu. İki dənizin birləşdirilməsi o dövr üçün fantaziya kimi qiymətləndirilirdi. Lakin İskəndər həmin məsələyə əhəmiyyət vermir, daxilindəki böyük inad-karlıq ona əzab verirdi. O, bir daha bu işin başa çatdırılmasına sərəncam vermiş, bu sərəncam da nəticəsiz qalmışdı. İskəndər daha da qəzəblənmiş, Midiya torpağını oda-alova bürümüşdü. Bu od-alovun tütüsü, insanlara əziyyət vermiş, saya gəlməyən insanlar tələf olmuşdu. İnsanların tələf olması, kəndlərin hamısının xarabazarlığa çevrilməsi İskəndərin halına azca da olsa təsir etməmişdi. Atropat İskəndərin bu vəhşiliyindən bərk narahat olmuşdu. Daimi narahatçılıq keçirən İskəndər üçün bu narahatçılığın bir o qədər də əhəmiyyəti olmamışdı. İranda şahlıq hakimiyyətinə son qoyması, vaxtilə İranın satrapı olan Kiçik Midiya-Atropatenanı tamamilə özündən asılı vəziyyətdə qoyduqdan sonra Azərbaycanın daxilinə daha intensiv hücumlara başlamışdı. Makedoniyalı İskəndərə çatan məlumatlardan faydalanan fateh, bütün Azərbaycana sahib olmaq planını yenidən hazırlamışdı.

Makedoniyalı İskəndərin zərbəsi Azərbaycanın daxilinə də yayılmışdı. İskəndər zülmü göylərə qalxmışdı. Onun zülmünə qarşı heç bir qüvvə çıxma bilməmişdi.

O, bu zülmü Azərbaycanda daha acınacaqlı şəkildə törətmişdi. İskəndərdə belə bir rəy yaranmışdı ki, atropatenalılar istedadlıdılar, hüquqlarını geri qaytarmaq lazımdır. Makedoniyalı İskəndərin atropatenalılar barədə belə fikri söyləməsinə adi hal kimi baxmaq lazımdır. O, bu yolla da onların fikirlərində dəyişiklik yaratmaq istəmişdi. Əslində buradakı hər bir insani münasibətin olacağına şübhə ilə yanaşmaq lazımdır.

Əslində isə İskəndər üçün insana qayğıdan söhbət ola bilməz. Qeyd etdiyimiz mülahizəyə adi bir hal kimi baxmaq lazımdır. İskəndərin işğal etdiyi Kiçik Midiya –Atropatenada saxlanılan tarixi sənədlər belə yandırılmışdı. Özünəməxsus ağılı ilə tanınan Atropat təkcə bir məsələni həll edə bilməmişdi: Atropatenanı İskəndərin qanlı hücumlarından imkan daxilində mühafizə etmək! Atropat az da olsa buna nail olmuşdu.

İskəndərin hərbciləri Azərbaycan ərazisinə genişmiqyaslı hücumu hazırlaşdı. İskəndərin bu genişmiqyaslı hücumuna müəyyən qədər fasilə verməsinin səbəbləri də olmuşdu. Birinci növbədə o, genişmiqyaslı hücumu hazırlıq zamanı Azərbaycanın nəyə qadir olduğunu öyrənmişdi.

Hücumu qədər İskəndərin hərbciləri və onun agentləri Azərbaycana hörümçək kimi səpələnmişdi. Azərbaycana geniş hücum edənədək o, demək olar ki, Azərbaycanı idarə edirdi. Burada «idarəolunma» məcazi mənada, əslində insanların başı üstündə Yunan-

Makedoniya qılıncı hərlənirdi. Azərbaycan İskəndərin qılıncı altında idi. İskəndər bütün Azərbaycan ərazisində öz mənfur siyasətini yeritdikdən sonra kəskin şəkildə hücumlara start verdi. İskəndərin ilk strateji yürüşü Xəzər sahili boyunca yerləşən Bayıla olmuşdur.

İskəndərin qoşunu Bayıla yaxınlaşdıqca buradakı insanlara çətinliklər yaradırdı. İskəndər özü şəxsən Bayıla tamaşa etmiş, belə bir daş abidənin heç bir yerdə olmadığını etiraf etmişdi. Bütün çətinliklərə baxmayaraq İskəndər Zülqərneyn qalanının işğalı barədə qəti şəkildə fərman imzaladı.

İskəndər Xəzər dənizi sahilində dayanaraq heyrətlə dənizin əsrarəngiz mənzərəsindən ayrılı bilmirdi. Bayılı gördükdə isə daha da ciddiləşmiş, hər tərəfdən su ilə əhatəli olduğunu görəndə o, xeyli düşünmüşdü. Bayılın suyun ortasında qala kimi görünməsi İskəndəri qorxutmasa da, bir qədər buranın işğalına hazırlıq planına yenidən baxılmasına göstəriş vermişdi. Makedoniyalı İskəndər, Bakıya qədər gəlişini, Bayılda olduğunu və bəzi çətinliklərə düşdüyünü də etiraf etməli olmuşdu. İskəndər üçün ilk baxışda çətin görünən iş sonralar onun üçün adıləşmişdi. Belə də oldu. Bayıla hücumu qədər məsləhət üçün müəllimi Ərəstunun hüzuruna da getmişdi. Bu barədə böyük filosofun fikrini bilmək arzusunda olmuşdu. Ərəstun, eyni zamanda İskəndərin ən yaxın məsləhətçisi idi. Onun ağıllı məsləhətçi kimi bu işə müdaxiləsini də lazım bilməmişdi.

İskəndər belə bir mənzərə görmədiyindən, ancaq quruda iki atlı, iki təkərli arabalarla istədiyinə nail olurdusa, Bayılda isə hər tərəf su, ortada qala kimi ucalan hədəfin necə alınması barədə də xeyli düşünmüşdü. Zəhmli İskəndərdə olan kinlik böyük filosofa bəlli olduğundan, onun təklifini icrasız da qoymamışdı. Böyük filosof Bayıla sahib olmaq üçün yenə də çarə tapmışdı.

İskəndər böyük filosof Ərəstundan aldığı məsləhəti ilə hərəkət etmişdi. Bayıla sahib olmaq üçün geniş planlar hazırlamamışdı. Göründüyü kimi, böyük filosof belə İskəndərin təklifini sözsüz yerinə yetirməli olmuşdu. Yaşca kiçik olmasına baxmayaraq, hikkədə onun tayı-bərabəri yox idi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəşəri sərkərdə, güclü, zəkali, kinli olan İskəndərin 60-a yaxın müxtəlif sahələri üzrə bilikli məsləhətçiləri də ona xidmət etmişdir.

Məsləhətçilərin uzaqgörən fikirləri ilə Makedoniyalı İskəndər hərbi yürüşlərdə həmişə ciddi qələbələr əldə etmişdi. Bu «qələbələrin» əldə olunmasında böyük Ərəstunun xidməti çox olmuşdu. Hər döyüşündəki qələbəsi ilə öyünən işğalçı – fəteh həmin qələbələri özününkü kimi hesab edirdisə də buna inanmaq isə qeyri-mümkündür. Bütün qələbələr İskəndərin adı ilə hesab olunan bilməz. Onun «ağlı», «dərin zəkası» bəzən buna imkan verməsə də, qələbələr əsasən Ərəstunun hazırladığı plan və göstərişi ilə həyata keçirilirdi. Bayıldakı

əməliyyatdan bərk narahatçılıq keçirən İskəndər Zülqərneyn tez-tez Ərəstuna müraciət etmişdi. Makedoniyalı İskəndərin başqa bir yolu da yox idi. Nəhayət, Ərəstun Bayılın işğal planını tərtib etmiş və bu planı İskəndərə təqdim etmişdi. İskəndərin ağına gəlməyən bu planı, əvvəlki illərdə təqdim olunan planlardan tamamilə fərqli olmuşdu. Həmin planı Ərəstun diplomatik yolla həyata keçirmək arzusunda olmuş və bu yol bir qədər, ilk baxışda asan olsa da, həm də çox çətin idi. Həmin çətinlikləri azaltmaq məqsədilə o, çox fəaliyyət göstərmişdi. Ərəstun İskəndərin tanınmış sərkərdələrindən birini yanına çağıraraq, ona belə bir təklif etmişdi: «Səni daha böyük çətin sınağı həyata keçirmək gözləyir. Sınaq nədən ibarət idi: paltarımı səliqə ilə dəyişib Bayıl hökmdarının xidmətinə get, Bayıl hökmdarının etimadını qazanmaqla ona qulluq göstər». Eyni zamanda da, Ərəstun sərkərdəyə çatdırır ki, nəyin hesabına olursa-olsun həmin vəziyyətdən hökmdarın xəbəri olmasın. Hökmdar soruşduqda ki, «İskəndəri qoyub buraya nə üçün gəlmisən?» – sualına özünü itirmədən təzim edərək hökmdara bildir ki, İskəndərin zülmündən qurtarmaq üçün belə işə əl atmışam. Beləliklə, sərkərdə ilə düşündüyü planla Bayıl hakimi arasında münasibətləri nisbətən yoluna qoymuşdular, Bayıl hökmdarının arvadı ilə danışıq aparmaq üçün də imkan yaranmışdı. Həmin danışıqlar adi söhbətdən ibarət idi. Sərkərdə günlərlə Bayıl qalasında gəzişir,

insanların bir qismi ilə ünsiyyət əldə edir, həmin ünsiyyət hökmdarın arvadına da aid idi. Sərkərdə hökmdarın arvadını görərkən baş əyir, hökmdarın arvadına sualla müraciət edib soruşur ki, Bayıl çox möhkəmdir və əzəmətlidir! Buraya daxil olmaq, müharibə yolu ilə qalanı almaq qeyri-mümkündür. Bəs, nə etməli? Hökmdarın arvadı gülümsəyərək demişdi ki, Bayılı işğal etmək, onu xarabazarlığa çevirməyin bir yolu varsa, bu da hər tərəfdən dənizin suyunu qalaya buraxmaq! Sərkərdəyə bu məsləhətlər çox lazım idi. Artıq Bayılın işğalını eşidən sərkərdə Bayılı gizli yolla tərk etmiş və tez İskəndərin düşərgəsinə qayıtmışdı. O, Bayılda gördüyünü, eşitdiklərini İskəndər və Ərəstuna çatdırmışdı. Artıq Azərbaycanın Xəzər dənizi tərəfdən işğal edilməsi İskəndər üçün yeni yollar açmışdı. Beləliklə o, heç bir müqavimət görmədən istədiyinə çatmışdı. İskəndər Bayıl qalasına güclü su buraxmaqla, Bayıl dağılmış, insanlar qılınca dan keçirilmiş, Bayıl qalası İskəndərin tabeçiliyinə keçmişdi. Demək olar ki, İskəndər üçün geniş imkanlar yaranmış, buradan da Bakıya, Bakıdan da Azərbaycanın bütün şimal bölgələrinə hücumlarına imkan yaranmışdı. Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycandakı işğalları görünür fəthin ürəyincə olmuş və bu istəyi onu bütün Azərbaycana sahib olmaq arzusuna gətirib çıxarmışdı. İskəndərin yaddaşından və gözündən heç bir hadisə belə yayına bilməmişdi. Azərbaycanı addım-addım

işğal edən ağıllı və çılğın İskəndər Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən də xəbərdar idi. Onun nə kimi yerüstü və yeraltı sərvətlərə malik olmasını vaxtlı-vaxtında dərinlən öyrən-mişdi. İskəndər Bayılı xarabazarlığa çevirəndən sonra, Bakı istiqamətinə hərəkət etdi¹. Bakı o zaman çox tanınmırdı. Burada insanlar az yaşayırdı. Heç bir müqavimət görməyən Makedoniyalı İskəndər Bakı ərazisindən Azərbaycanın şimal ərazisi istiqamətinə hərəkət etdi. Bu istiqamətin önündə Şirvan xüsusi yer tuturdu. İskəndərin Şirvan mahalı haqqında kifayət qədər məlumatı var idi. Şirvanı işğal etməklə onun Azərbaycanda sərbəst fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaranmışdı. Şirvana istiqamət götürməsi onun siyasətinin Azərbaycan haqqında olan ən mühüm tərkib hissəsi idi. İskəndər artıq yəqin etmişdi ki, Şirvana daxil olmaqla buranın işğalı bütün Azərbaycana sahib olmağa bərabər idi.

Şirvanı tabeliyində saxlamaq üçün İskəndər xüsusi plan hazırlamışdı. Bu planın hazırlanmasında Ərəstun də iştirak etmişdi. Şirvanın böyük əhəmiyyət kəsb etməsi barədə Ərəstuna məlumat verdikdən sonra Ərəstun də bu barədə fikrini bəyan etmiş, Şirvanın İskəndər imperiyası üçün mühüm əhəmiyyətə malik olması barədə özünün şəxsi münasibətini fəth

---

¹Вах: Б.Дорн. Каспии. СПб 1875; Атлас по путешествию по Кавказу по южному побережью Каспийского моря. СПб 1895 г.

Firidun Əsədov. Azərbaycan gəncləri. 21 noyabr, 1967-ci il.

İskəndərə bəyan etmişdi. Sənədlərdə belə mülahizələr vardı ki, İskəndər hakimiyyətə gəldiyi gündən, onun bütün müharibələrində Ərəstun birinci məsləhətçi olmuşdu. Artıq İskəndər üçün imkanlar gerçəkləmişdi. Azərbaycanın bütün ərazisini işğal etmək üçün qapılar taybatay açıq idi. İskəndər şəxsən Şamaxıda olduğu zaman bu bölgənin özünəməxsus fəaliyyətinə və burada istehsal olunan məhsullarına sahib olmaq arzusunu bir an yaddan çıxara bilməmişdi. İskəndər üçün Azərbaycanda vaxtını keçirmək bir o qədər sərfəli deyildi. Onun arzuları dünyaya hakim olduğundan çox-çox uzaqlarda idi, dünyanı işğal etmək planını daha tez həyata keçirmək idi. İskəndər ilin hər bir gününü düşünmüşdü. Siyasətinə cavab vermək arzusu ilə yaşamış İskəndər, həm də yeni ideyalarını daha geniş hücumlarda görürmüş və tez bir zamanda qoşunları ilə birlikdə yeni yürüşlərə hazırlanmışdı.

Bir maraqlı faktı yadda saxlamaq lazımdır ki, şirvanlılar da sakit dayanmamışdı. İskəndərin sərəncamı ilə qoşun Şirvanı dağıdırdı. Bu dəhşətli mənzərəyə şirvanlılar biganə deyildilərsə də, açıq-açığına müqavimət göstərməyə də imkanları yox idi. Şirvanın bir sıra yerlərində kiçik də olsa, İskəndərə qarşı ıxanlar var idi. İskəndər bu işdən bir qədər vahimə keçirməyə məcbur idi. Lakin cəllad və bəzən də fəzilətli İskəndər həmin vahiməni tezliklə aradan qaldırmış, Şirvanda sərt rejim tətbiq etmişdi. İskəndər Şirvanı

bütün istiqamətlərdə talan etmiş, sərvətlərini isə qarət etmişdi. İskəndərin daxili nə qədər təlatümlü olsa da, işğal etdiyi yerlərdə imkanlı insanların ticarətinə məhdudiyət qoymuşdu. Şirvan həmin imkanlara malik olan bölgə idi. Şirvanın bağ-bağatlı mənzərələri, dərəli-təpəli, diqqəti cəlb edən füsunkar coğrafi şəraiti də sərkərdənin gözündən qaçmamışdı.

Makedoniyalı İskəndər Şirvanda öz mövqeyini artırmaq, az da olsa nüfuzunu saxlamaq üçün özünəməxsus siyasətindən də istifadə etmişdi. İmkanlı olan insanlara hər cür şərait yaratmaq fikri də olmuşdu. Burada o, pul-sikkə kəsdirmişdi. Bu barədə arxeoloqların tədqiqatlarında bəzi məlumatlar da vardı¹. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi İskəndərin hər yerdə zülmünün həddi-hüdüdü sayə gəlməz dərəcədə olması da məlumdur.

İskəndər bütün zülm və işgəncə dərslərini atası II Filippdən mənimsəmişdi və onun vaxtilə tövsiyə etdiyi yolla da hərəkət etmişdi.

Belə bir rəvayət də vardır ki, onun ölümü-nə yaxın yazdığı bir məktubunda aydın göstərmişdi ki, ana-sından halal süd əmmiş, atasından isə qan tökmək hərisliyini öyrənmişdi. Dünya işığını ürəyində, zəkasında, bizə yadigar qoyduğu söz cələnginin əsil sahibi olan Şeyx Nizami bu ba-

---

¹ Бах. Е.А.Пахомов. Монета Азербайджана. Баку, 1951. -С.144.

rədə aşağıdakı misralarını İskəndərin dilindən belə təsvir edir:

Bu məktub çatacaq mən İskəndərdən.
Çox deyil, tək olan anama həmə,
Anacan ağlama, Balan qayıtmaz.
Əlini ağrıyan ürəyinə bas,
Anacan, qətrəyə dönsə də çeşmə.
Su qabı, suda da sınar, qəm yemə!
Ağacdən düşsə də qırmızı alma,
Qoy narınc sağ olsun, vecinə alma.

Qeyd etdiyimiz kimi İskəndər Ərəstunun ona verdiyi tövsiyələrinə bəzən bir o qədər əhəmiyyət verməmiş, əksinə hərəkət etmiş, atasının tövsiyələri isə onun üçün həyat tərzinə çevrilmişdi. O, belə bir mühitdə (qan tökmək!) tərbiyə almış və böyümüşdü. Eyni zamanda, onda belə bir keyfiyyət də olmuşdu. Kəşfiyyatçılar vasitəsilə Azərbaycanda ardıcıl hücumların istiqaməti müəyyənləşdirilmişdi. İskəndərin Azərbaycanda olması danılmaz faktdır, o, təkcə bizdə deyil, dünyada talanlar törətmiş, həmin faktlar isə tarixi mənbələrdə də öz ifadəsini tapmışdı. Makedoniyalı İskəndərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, hadisələrə müdaxilə etməyi daha çox hiss etdirməyi bildirməsə də, çox hallarda həmin müdaxilədə şəxsən iştirak etmirdi. Məlumatları isə özünün şəxsi agentləri tərəfindən əldə edirdi. Şirvanda da həmin agentlər

istənilən qədər idi. Onlar xüsusi təlim alan, İskəndərin sorğusundan keçən insanlar idi. Onlar bütün günləri Şirvanı gəzir-dolaşır, gördüklərini tam dəqiqliyi ilə İskəndərə çatdırırdılar. Həmin agentlərin danosları Şirvan haqqında İskəndəri tam hüşyar etmişdi. Kəşfiyyatçıların gözündən zərrə qədər bir şey yayınmırdı. Onların danosları sırasında əsas yeri tutan Şirvandakı yüksək səviyyədə əkinçilik, xüsusən buğda istehsalı üçün böyük imkan və şərait idi.

Şirvanın əlverişli mövqeyini yüksək qiymətləndirən İskəndər buraya diqqətini artırmış və daha çox inandığı adamı Şirvana hakim təyin etmişdi. Əslində bu hakimlərin adı var idi. Hakimlər üzərində də İskəndərin adamları hakim idi. Şirvan belə bir ağır tarixi dövrünü yaşadı. İskəndər Şirvanda da insanların istismar olunmasından bir an çəkinməmişdi, var-dövlətlərini talan etmişdi. Şirvanı da xarabazara qoyan İskəndərin gözlərinə yuxu getməmişdi, dünyanın işğalı ilə yaşamışdı. Şirvaranda isə insanların adi hüquqları yox idi, bütün ixtiyarat İskəndərin əlində cəmlənmişdi.

İskəndərin dünyanın bu və ya digər yerlərinə hərəkəti üçün imkanlar get-gedə artmaqda olmuşdu. İskəndər böyük hərbi qüvvəyə malik olduğuna görə müqavimət göstərən qüvvə yox dərəcəsində olmuşdu. Bu barədə sənədlərdə dəqiq məlumat vardı. Sənədlər sırasında ən böyük üstünlüyə malik olan dahi Niza-

minin «İskəndərnamə»sidir. Nizami «İskəndərnamə»sində yazmışdı:

Elə, əlbirzə yol açdı ordu,
Bu çətin yollarda heç yorulmadan.
Ovçu Aslan kimi keçdi Şirvandan.
Açaraq öz istək qol-qanadını,
Oradan Dərbəndə sürdü atını.

Məlum olduğu kimi Makedoniyalı İskəndər Dərbəndə hücum qədər onun barədə geniş məlumat toplamışdı. İskəndər Dərbəndi işğal etməklə gələcək yeni işğal edəcək məmləkətlərə də hücumunu asanlaşdırmışdı.

Makedoniyalı İskəndər bu cəhətdən növbəti səfərini Dərbənd torpaqlarına yönəlmişdi. O, hücumunu sürətləndirərək Azərbaycanın gözəl bir parçası olan Dərbəndin işğalını ön plana çəkmişdi.

İskəndər Zülqərneyn Dərbəndə hücum qədər həmin yerlərdə fəaliyyət göstərən kəşfiyyatçılar Vasitəsilə xeyli məlumat əldə etmişdi. Kəşfiyyatlar, əlbəttə, Ərəstunun məsləhəti, göstərişi ilə olmuşdu. Yuxarıda dediyimiz onun kimi xarakteri, həm də çətin başa düşülən olmuşdu. O, Dərbənd səfərində də kəşfiyyatçıların topladığı materialları diqqətlə yoxlamışdı. Bu barədə filosof Ərəstunun da nə kimi fəaliyyətdə olduğuna əminlik yaratdıqdan sonra özünü rahat hiss etmişdi. Amma Fatehdə rahatlıq az müşahidə olunmuşdu. O, daima düşünür, yeni-yeni torpaqlara sahib

olmaq haqqında konkret planlar hazırlamışdı. Makedoniyalı İskəndərin gənc olmasına baxmayaraq hər şeyi olduğu kimi görmək vərdişi var idi. Göründüyü kimi, Dərbənd strateji mövqeyinə görə xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən diqqət mərkəzində idi. Araşdırmalardan aydın olur ki, Dərbəndin əsası, daha doğrusu, bu diyarın yaşayış məskəni kimi tarixi eramızdan əvvəl 7-6 əsrlərdə olmuşdu¹. Ona qədər Dərbənd qala kimi şöhrətli həyatını yaşamışdı.

Makedoniyalı İskəndər Dərbənd haqqında əldə etdiyi məlumatlardan belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, Dərbənd onun üçün göydəndüşmə məkandır, özü də böyük əhəmiyyətə malik strateji diyardır.

Dahi Nizami «İskəndərnamə»sində yazır ki, İskəndərin Dərbənd qalasına daxil olması asan başa gəlməmişdi. Burada o, özünə məskən salan quldurların müqavimətini də görmüşdü. (Quldurlar yerli adamlar deyil, vaxtilə Dərbəndə gələn köçərilər, bəziləri isə xarici düşmən qüvvələrinə qarşı vuruşan insanlar olmuşdur – F.Ə.). İskəndər birinci dəfə olaraq, onların müqavimətinə rast gəlmişdi. İskəndər həmin müqaviməti özü işə qarışmadan, sərəncamı ilə Dərbənddən uzaqlaşdırmışdı, vuruşda quldurlarla yanaşı digər insanların da qanı axıdılmışdı. İskəndər Dərbənd qalasında böyük çətinliyə rast gəlmişdi. Dərbənd hər tərəfdən alınmaz dağa oxşayırdı. İskəndər bu «dağ»ı almaqda bir qədər çətinliklərlə üzləşmişdi. İskəndər birinci olaraq Dərbənd qalasının qapılarını açmağa cəhd etmişsə də nail

¹ Firidun Əsədov. Dərbənd xanlığı. Bakı. 2004.

ola bilməmişdi. Dahi Nizaminin dediyi kimi, «Qırx gün o hasardan kənar da çalışıb durdu. Bir kərpic də qopara bilmədi ordu» ifadəsindən Dərbəndin möhkəmliyini bir daha sübut etmişdi.

Dərbənd qalasının divarlarına hücum edən İskəndərin əsgərləri, dərbəndlilərin müqavimətinə rast gəlmiş və məhv edilmişdilər. Bu da xalqımızın möhkəm iradəsindən gələn hal idi. Azərbaycan xalqı həmişə onun ərazisinə hücum edən düşmənlərə nifrətlə baxmış və hücumları özünəməxsus iradəsi ilə dəf etmişdilər. Bir məqama xüsusilə diqqət vermək lazımdır ki, Azərbaycanın hər hansı ərazisini işğal etmək (Atropatena) asan olmamışdı. İşğal başa çatmışsa da, Dəmir qapı Dərbəndin işğalı onun üçün bir o qədər də asan başa gəlməmişdi.

Makedoniyalı İskəndər Azərbaycandakı dünyada ən qədim və şöhrətli, alınmaz bir qalanı – Dərbəndi yaxından gördükdə çox təəccüblənmişdi. İskəndər işğal dövründə belə bir qalanın müdafiəsinə rast gəlməmişdi. İskəndər təəccüb və əziyyətini filosof Ərəstuna bildirdiyi zaman, bu vəziyyətdə narahatçılıq keçirdiyini də bəyan etmişdi. Görünür, «Daş qayaya rast gəlmişdi». İskəndər heç vaxt belə bir çətin vəziyyətə düşməmişdi. Lakin gənc sərkərdənin dərindən düşünməyə o qədər də imkanı olmamış, təkcə işğal onu maraqlandırmışdı. İskəndər Dərbənddə müqavimətə rast gəldikdə daxilən həyacan keçirmişdi. İskəndər Dərbənd qalasını asanlıqla işğal edə bilməsə də, bu cür narahatçılığı məqbul sayıla bilərdi. Lakin o, min bir ehtiyatlı tədbirləri də görürdü. Göründüyü kimi,

İskəndərin rast gəldiyi diyar, indiyə qədər gördüyü məkan olmamışdı. Sənədlərdə və təsvir olunan ədəbi-bədii yazılarda, bizə çatan mənbələrdə qeyd olunur ki, İskəndər 40 gün Dərbənd qalasında qılinc oynatmasına baxmayaraq tam qələbə qazana bilməmişdi, lakin buradan əl çəkmək də istəməmişdi.

Makedoniyalı İskəndər Azərbaycanın bütün guşələrində özünün nəzarətçilərini qoymuşdu. Həmin nəzarətçilər, İskəndərə vaxtlı-vaxtında məlumatlar çatdırırdılar. İskəndərin müəllimi, filosof Ərəstunla söhbətlərinin birində demişdir ki, indiyə qədər işğal etdiyim diyarlardan ən əhəmiyyətli Atropatena dir. Atropatenanın hər yeri cənnəti xatırlayır. Onun tükənməz sərvətlərini görənlər və bu sərvətlər hesabına ordusunu təmin edən diyar nəyə görə də İskəndərə xoş gəlməsin?! İskəndər Azərbaycandan Yunanıstana göndərdiyi sərvətləri ilə yunanlıların da tələbatını ödəyirdi. İskəndər üçün varlıq yox dərəcəsinə idi. İşğal etdiyi diyarları talayır və varlanırdısa da, onlara verdiyi əzabı da bir an yaddan çıxarmırdı.

İskəndər həddindən artıq inadkar və inadkarlığından əl çəkməyən zalım sərkərdə xislətli idi. Dərbənddə müqavimətə rast gəlsə də işğalından əl çəkə bilməmişdi. İskəndər Dərbəndi özündən asılı salmaq məqsədilə bütün imkanlarından istifadə etmişdi. Hətta Dərbəndə qarşı hücumda sərkərdələrinin məsləhətinə ehtiyac hiss etmişdi. Bu barədə şeyx Nizami belə yazmışdı:

Sınaqlı İskəndər bir məclis qurdu,

Başçılar gəlincə belə buyurdu:
Bu qala haqqında nədir fikriniz?

Göründüyü kimi, fəth Dərbəndin işğalında çətinliyə düşər olmuşdu. Həmin çətinliklərdən necə qurtulmaq üçün sərkərdələrindən də kömək istəmişdi. Məclisdəkilər İskəndərə nə deyəcəklərindən əzab çəkmiş, böyük sərkərdə, eyni zamanda zəhmli İskəndərin sözünün vahid olması ətrafında fikirlərini bildirməklə yanaşı, ədəblə baş əyməklə yaxalarını qurtarmışdılar. Onların başqa bir çarəsi yox idi.

İskəndər Dərbənddən əl çəkmirdi. Onun işğalına mütləq nail olacağına əmin idi. İskəndər üçün Dərbənd qalası həqiqətən alınmaz bir qalaya dönmüşdü.

İnadkar İskəndər üçün Dərbənd qalası həqiqətən sirli idi. O, dərin zəkasının işığını döyüş təcrübəsi ilə birləşdirərək, nəhayət, Dərbənd qalasının açarını əldə etmişdi. Dərbənd qalasının üzünə açılması və qalanın həmin dövrdə onun tərəfindən dağıdılmasını yenə də şeyx Nizami Gəncəvi bizə belə çatdırmışdı:

Açarı ədəblə verdi padşaha.
Söylədi: bu necə qapıdı bir belə?!
İskəndər gücülə dağıldı qala!

Dərbənd qalasının möhkəm müdafiəyə malik olması fəth İskəndərə unudulmaz tarixi dərs vermiş və bu hadisənin əyani olaraq ona dərin təsir etdiyini bəzi tarixi mənbələrdə də göstərilmişdi.

Makedoniyalı İskəndər Dərbəndə daxil olanda buranın bütün istiqamətlərdə tarixi əhəmiyyətli olduğunu

təsdiq etdi. İskəndər Dərbəndə daxil olanda, buranın ecazkar mövqeyini bir daha təsdiqlədi. O, Dərbəndi özünün himayəsində saxlamaq məqsədilə, digər ölkələrə hərbi yürüşə qədər burada özünəməxsus idarəetmə sistemi yaratmış, bu sistemdə özünün ən çox inanılmış sərkərdələrini başçı təyin etmişdi. İskəndər Dərbənd qalasını ətraflı seyr etmiş, seyr etdikcə qalanın böyük müdafiə mövqeyinə malik olmasını təsdiqləmişdi. İskəndər özünün əbədiləşməsi məqsədilə Dərbənd qalasında yeni hasarlar tikdirmişdi. Tarixdə bu sədd «İskəndər səddi» kimi bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdı.

Makedoniyalı İskəndərin Şərq dünyasında şöhrətli, alınmaz qala haqqında görünür geniş məlumatı olmuşdu. Başqa cür ola bilməzdi. O, nə qədər zülmkar olsa da davranışında vacib tarixi məsələyə öz münasibətini bildirmişdi. Qeyd etdiyimiz kimi, İskəndər nə qədər dağıdıcı işğalları ilə tanınsa da, ona təlim verən filosofların, dünya haqqında, insanlara münasibətinə aid fikirlərini az-çox yada salan sərkərdə olduğunu da qeyd etmişdilər. İskəndər hər hansı hərbi yürüşə qədər, hücum etdiyi yer, məkan haqqında da məlumatı toplamışdı. Atropatena (Kiçik Midiya – Azərbaycan) haqqında da ətraflı məlumata malik idi. Azərbaycanda vaxtını itirməkdən o, heç vaxt heyflənməmişdi. Azərbaycanı dərinləndən tanıyırdı. Ala qarğa kimi Azərbaycanın hər bir bucağından xəbərdar idi. Bir çox hallarda məlumatları yerlərə göndərdiyi agentləri vasitəsilə əldə edirmiş danoslarını nəzərdən keçirərkən heç bir anı yaddan çıxarmamışdı. Danoslar öz yerində,

şəxsi müşahidələrini də işə salardı. Dünyada kiçik yaşlarından diribaş kimi tanınan İskəndər həm də dərin məlumatlarla, strateji döyüş hücumları ilə məqsəd və vəzifəsini həyata keçirmişdi. İskəndərə bəlli idi ki, Azərbaycanın Dərbənd qalasını başqa yerdə olan qalalarla müqayisə etmək mümkün deyildi. Qalanın çox qədim tarixə malik olması, onun alınmaz qala adı ilə məşhurluğundan da xəbərdar olmuşdu. Bu barədə məlumatı olan İskəndər inadından da əl çəkməmiş, alınmaz Dərbənd qalasını «alınan qalaya» çevirəcəyinə inanmışdı. Bu və ya başqa yerlərdə görüşləri zamanı ondan soruşmuşlar ki, «Qala haqqında nədir fikriniz?», onsuz da Dərbənd qalası barədə geniş məlumata malik olduğundan qısa və özünəməxsus cavab vermişdi.

Artıq Makedoniyalı İskəndər istədiyinə nail olmuşdu. İstədiyinə nail olmasına baxmayaraq insanlara işgəncə vermək meyilləri, var-dövlət hərisliyi ona sakit nəfəs almağa imkan verməmişdi. Yuxusunda da yeni işgallarla məşğul olmağı görürdü. Azərbaycanın alınmaz qalası olan Dərbəndə sahib olduqdan sonra, İskəndər üçün sərfəli diyarlardan biri də Bərdə olmuşdu. İskəndər Dərbənddə ikən Azərbaycanın yeni diyarı haqqında məlumatlarını əldə etmişdi. Məlumat almışdı ki, Bərdə yeni, füsunkar bir diyar, həm də qədim hüsni-bərabəri olmayan bir məkandır. Bərdənin yeni diyar olmaqla yanaşı həm də Azərbaycanın böyük tarixə malik olan şəfalı bir məkən olduğunu da fəth duymuşdu. İskəndər Bərdəyə hərbi yürüş etməzdən əvvəl hücumə məruz qalan diyar haqqında ətraflı

məlumat almışdı. İskəndər Bərdə haqqında, onun hakimi Nüşabə xanım haqqında yeni faktlarını əldə etmişdi.

Makedoniyalı İskəndər Bərdə haqqında aldığı yeni məlumatları diqqətlə təhlil etmiş, bəzi mənbələrdəki bir neçə cəhət çox maraqlı olmuşdu. İskəndər Bərdə hakimi Nüşabə xanımla görüşməmişdi, lakin İskəndər də Bərdə barədə, onun hakimi Nüşabə haqqında yetərincə geniş məlumat toplamışdı. İskəndərin Bərdəyə olan münasibəti özünəməxsusluğu ilə seçilmişdi. Bu özünəməxsusluq ondan ibarət idi ki, hər şeydən əvvəl o, Bərdəni bir müddət mühasirədə saxlamışdı, habelə silah da tətbiq etmişdi. İskəndər Bərdəni mühasirədə saxlamaqla onun tabe olacağına inanmışdı. Bu məqsədlə İskəndər ətrafdakı hadisələrə göz yummuş, özünü görməməzliyə vurmuş və bu da müharibə zamanı tətbiq olunmayan incə siyasət idi. İskəndər Bərdəni mühasirədə saxlayırdı, özü isə Bərdənin bütün sərhədlərini dolaşmaqda idi. O, Nüşabə ilə şəxsən görüşüb, onun kimliyi ilə yaxından tanış olmaq istəyirdi. Özü isə açıq-açıqına görüşə gəlmirdi. İskəndərə verilən məlumatlar onu təmin etmirdi. O, şəxsən hansı yolla olursa-olsun Nüşabə xanımla görüşüb məlumat toplamaq arzusunda idi. Məlumatı əldə etdikdən sonra Bərdə hakimi Nüşabə xanımla yenidən görüşmək arzusunda olmuşdu. İskəndər Nüşabə haqqında geniş məlumatı əldə etdikdən sonra, həmin məlumatı bir daha yoxlamaq arzusuna da düşmüşdü. Bərdə müharibə yolu ilə alınmamalı, ancaq İskəndər tərəfindən mühasirədə olmalı idi.

Makedoniyalı İskəndər Bərdənin gözəl təbiəti barədə, onun hökmdarının ağıllı, yüz kişi dəyərində nəcibliyi ilə seçilən, gözəl qadın olan Nüşabə haqqında daha ətraflı məlumat əldə etdikdən sonra, mütləq onunla görüşməyi qərara almışdı. Maraqlı cəhət ondan ibarətdi ki, İskəndər Bərdəyə hücumla daxil olmamışdı.

Nizami Gəncəvinin təsvirinə görə İskəndər görünməmiş bir fənddən istifadə etmişdi. O, libasını dəyişmiş ovçu paltarında Bərdədə ovla məşğul olmağı qərara almışdı. Bu bir rəvayətdir. Bu barədə elə maraqlı rəvayətlər vardır ki, İskəndər Nüşabə ilə bu yolla görüşmək arzusunda olmuşdu. Mənbələrdən bizə çatan faktlardan məlum olur ki, on beş gün ovçuluqla məşğul olan İskəndər, son nəticədə Bərdədə olmuş, Nüşabə ilə görüşmüş, Nüşabə ilə görüşməsi diqqəti daha çox cəlb etmişdi. Dahi Nizami İskəndərin bu yolla Nüşabə ilə görüşməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdi. Tarixdə belə bir hadisə, bəlkə də, olmamışdı. Fətəh İskəndər isə bu yola düşmüş, Nüşabə ilə görüşməyi özü üçün vacib saymışdı. Burada bir qədər şübhələrin olması da aydınlaşır, lakin hadisəni dahi Nizami söylədiyindən, bu barədə düşünən insanları çətinlikdə qoymuş, nə qədər çətin olsa da Nizami sözü öndə olmuşdu. Nizaminin sözü sınaqdan keçmiş bir yadigardır. Buna şübhə ilə yanaşmaq qeyri-mümkündür, bu rəvayət olsa da həmin rəvayətin kimdən getməsinə dərindən nəzərdən keçirdikdə dahi Nizamiyə haqq qazandırmaq inamında qalmaq lazım gəlir. Böyük söz ustası şeyx Nizami rəvayətləri də böyük ustalıqla bizə çatdırmışdı. Dahi Nizami bu barədə yazmışdı: «Mənim əsərimdən

ilham alan şairlər, damcı ilə bütün otlara bənzərlər, onlar mənim böyük bəhrələr verən sənətimə möhtacdırlar». Bu ifadə də Nizaminin gücü çatmayan dünya hadisələrinə öz arşını ilə ölçənlərə tövsiyələr edir: «bildiyindən danış»: «bilmirsənsə sakit otur, əlini çatana uzat».

Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycanda mənfə və müsbət fəaliyyəti, əlbəttə, yunan sənədlərində, yazılarında olmasında şübhə yoxdur. Lakin həmin yazılar görünür ki, elə Yunanıstanda məhv olmuşdu. Dahi Nizaminin isə uzaqgörən ağı, təfəkkürü hadisələri nəzmə çəkməklə tarixi bir iş görmüş insanlar, zaman-zaman onun əsərindən faydalanmış və faydalanacaqlar.

Dahi Nizami eramızın XII əsrində yaşamışdır. Nizami hadisələrin reallığını təhlil edərək, bu qərarı vermişdi. Əsərdə şeyx Nizami tarixi məqamları, faktları heç kəsə bənzəməyən bir tərzdə bədiiləşdirərək Azərbaycanımızın mədəniyyət tarixində qızıl hərflərlə yazılmış bir əsər yaratmışdır ki, gələcək nəsillər də bu qiymətli əsərdən zaman-zaman bəhrələnəcəklər. «İskəndərnamə»də belə bir məqam da diqqəti cəlb edir. İskəndər son nəticədə istəyini bəyan etməyə məcbur olur. Bərdəyə böyük qoşunu ilə daxil olduqda, özünü bilməməzliyə qoyaraq soruşur: «Bu ölkə kimindir? Kim burada padşahlıq edir?». Həmin müraciəti nəzmə çəkən dahi Nizami aşağıdakı misraları Makedoniyalı İskəndərin dili ilə belə təsvir etmişdir:

«Kim burada padşahlıq edir, söyləyin?
Dedilər: gördüyün bu var bu yatır».

Bu gözəl torpaqlar, bir qadınıdır!

İskəndər həmin söhbətdən sonra birmənalı şəkildə vaxtilə həyata keçirdiyi əməllərindən əl çəkir, döyüşsüz Bərdə hakimi Nüşabə xanımla görüşmək arzusuna düşür, İskəndərin Şərq ətrafında törətdiyi hadisələrdən, hərəkətlərindən Nüşabənin də xəbəri var idi. Bu ağıllı qadın İskəndərin hərəkətlərində nəyin gizləndiyi və onun nə istədiyini az-çox bilirdi. Bizə məlum olan bəzi mənbələrdə isə belə bir məqam da vurğulanır ki, Makedoniyalı İskəndər yenə də Nüşabə xanımla üz-üzə gəlməmiş, Bərdəyə gəlmiş «elçiyəm» deyərək sarayda olmuşdu. İskəndərinmi, yoxsa kiminsə saraya elçi adı ilə gəlməsi də maraqlıdır. Ağıllı, zəkallı qadın Nüşabə xanım bu elçinin İskəndərin olmasına şübhəsi qalmamışdı. Dahi Nizaminin dediyi kimi: «Bilirdi ki, İskəndər dolaşır ona», həm də onu da bilirdi ki, böyük imkana malik olan İskəndərin Bərdə ilə bağlı hərəkətlərində nələr gizlənilir. Nüşabə xanım İskəndərə açıq-açıqına cavab vermək iqtidarında olmamış, gözləmə siyasətini davam etdirmişdi. Hadisələrin də necə başa çatmasını gözləmişdi. Nüşabə xanım İskəndərin dondandona girərək, özünü «elçi» kimi təqdim etməsi, ilk baxışda maraqsız görünərsə də, Nüşabə bu «elçinin» son fəaliyyətini gözləmişdi. Makedoniyalı İskəndərin Bərdə hakimi Nüşabə ilə görüşü böyük bir səhnəni xatırlatmışdı. İskəndər özünün kimliyini gizlədir, açıq-açıqına Nüşabə ilə görüşməyi vacib saymırdı. Nüşabə xanım da, öz növbəsində, özünəməxsusluğu uca tutaraq xanım hakim kimi «elçinin» kimliyini bildirdisə də

hökmdarın-İskəndərin hüzuruna çıxmamışdı. Bu vəziyyət İskəndəri daxilən narahat edirdisə də, hadisələrin necə qurtaracağını gözləmişdi. Hər iki tərəf ehtiyatla gözləmə siyasəti yeridirdi. Hadisələr «gizlən-qaç» oyununa bənzəyirdi. Dahi Nizami bu hadisənin daha qabarıq şəkildə bəyan etməsi və hadisələrdə münasibətini bildirdikdə böyük ustalıq nümayiş etdirmişdi. Bu hadisələrə dahi Nizaminin poetik şəkildə münasibəti olsa da, hadisələrin dəqiqliyinə də şübhə etməmişdi.

Mövzu ilə bağlı əldə olan azsaylı sənədlərdən aydın görünür ki, Azərbaycanın qədim dövr tarixi bir an belə sakit həyat təzi görməmiş, buraya aramsız hücumlar olmuş, həmin hücumlar sırasında özünün qəddarlığı ilə tanınan Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycanda törətdiyi fəlakətlər tarixi faktdır. İskəndər Azərbaycanın bütün ərazisinə tamah salmış, Azərbaycanı talamışdı. Azərbaycanın əsrarəngiz guşəsi olan Bərdə də onun acı xarakterindən irəli gələn hərəkətləri danılmazdır. Bütöv Azərbaycanımızda həmin fəhəhin törətdiyi işğalları bədii sözlə bu günlərimizə çatdıran dahi söz ustası Nizamiyə nəsib olmuşdu. Nizaminin «İskəndərnamə» əsərini vərəqlədikcə İskəndərin törətdiyi əzabları şüurlu insanlar görür, dahi Nizamiyə dua edir.

Dahi Nizami bütün əsərlərində hadisələrə uydurma kimi baxmamış, hadisələri olduğu kimi sənədlər əsasında insanlara çatdırmışdı. Nizaminin tükənməz söz xəzinəsi kimi bütün insanların təfəkküründə, yaddaşında dərin iz qoymuşdu. Dahi Nizami İskəndərin Bərdədə olmasını bir sıra faktlarla çatdırmışdı. Bər-

dədəki fəaliyyəti, sərkərdə İskəndərə yaraşmayan hərəkətləri əsərdə aydınlıqla göstərilmişdi. Sərkərdə İskəndər Bərdədə olarkən Bərdənin gözəl təbiətini görmüş, dünyanı işğal etmək arzusunda yaşamağına baxmayaraq Bərdədə xeyli vaxt keçirmişdi. Nüşabə xanım barədə çoxlu yeni məlumatı əldə etmiş, özü isə onunla şəxsən görüşməmiş bir müddət gizlin hərəkətləri ilə, böyük sərkərdəyə yaraşmayan siması ilə tarixdə özünə imza qoymuşdu. Dahi Nizami İskəndəri Nüşabə ilə üz-üzə qoymuşdu. Nizami işğalçı sərkərdəni həm də, insan qanı axıtmaqdan əl çəkməyən fikrini, Nüşabə xanım isə özünəməxsuz ağıllı hərəkətləri ilə tanınan insan kimi təqdim etmişdi. Bu da azərbaycanlı qızın böyük müdrikliyini təsdiqləmişdi. Dahi Nizaminin «İskəndərnamə» əsərində bu səhnə tam mənasında öz real təsvirini tapmışdı. Yüzdilliklər arxasından süzülüb gələn bu tarixi rəvayətlər, bəzən tarixi faktlarla da təsdiqlənmiş, zəka ilə qələmini birləşdirən şeyx Nizaminin təsvirləri bütün dünyanı heyrətdə qoymuş və qoymaqladır. Burada bir məqama xüsusilə diqqət vermək lazımdır ki, İskəndər və Bərdə hakimi Nüşabə xanım ilə bağlı məsələyə adi bir şairin təsviri kimi baxmaq olmaz. Bu görüşlər adi insanların yaratdığı rəvayətlər deyil, bunları tarixə gətirən böyük sənət ustası, dünya tarixinə böyük şəxsiyyət kimi daxil olan, dahi Nizaminin irs qoyduğu tarixi sənəd kimi təsdiqlənir. İskəndərin dünyanın işğal etməsi ilə bağlı xam xəyalları olsa da, tarixdə onun işğalları bəllidir. Bu işğallarda Azərbaycan öncüllər sırasında dayanmışdır.

İskəndər Azərbaycana hücum edib işğal etdiyi zaman özünü Atropatenanın sahibi hesab etmiş, Atropatenadan sonra işğal etdiyi müxtəlif torpaqlar da talanlar yaratmaqdan doymamış, bu torpaqlarda da minlərlə insan qanı axıtmış, xeyli sərvətlərə sahib olmuşdu. Bu da bir faktdır ki, İskəndər Azərbaycanda heç bir imkanlar saxlamadı, buradakı talanlar onun təbiətinə uyğun aparılmışdı. Dahi Nizami də bədii obrazlı şəkildə hadisələri təsvir etməyi özünə borc bilmiş, vətəni Azərbaycanda İskəndərin talanlarını xalqımıza çatdırmağı da özünün vətəndaşlıq borcu hesab etmişdi.

Nizaminin «İskəndərnamə»sindəki faktlara adi təsvir kimi baxanlara demək lazımdır ki, bu faktlar bədii təsvirlər deyil, tarixin qaranlıq səhifəsində qalmış olan tarixi hadisələrdir. Bu qanlı hadisələr dahi Nizami tərəfindən üzə çıxarılmışdı.

İskəndər harada vuruşurdusa, özünü düşünmüşdü, işğal etdiyi diyarlarda insanları və insanlığı tamamilə yaddan çıxaran bir cani olmuşdu. Onun ürəyində zərrə qədər insani hissi olduğu bilinməmişdi. Nizami bu barədə dərin axtarışlar aparmış, özünəməxsus sözləri ilə İskəndərin zülmünü, insanlara bədii ifadələri ilə çatdırmışdı. Burada bir məqama xüsusilə diqqət vermək lazımdır ki, İskəndərin Azərbaycanda talançılığı ilə bağlı, bu gözəl diyarda bir qədər yubanmasının səbəbi də vardı. Zülmkar olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın təbiətinə çox vurğun idi. İskəndər Azərbaycanda olarkən onun təbiətinə görə bəzən müqavimət görməmişdi, sərvətlərini asanlıqla talan etmişdi. İskəndər çox hiyləgər idi. Onun Dərbənd-

dəki hərəkətləri, xüsusilə Nüşabə ilə bağlı «gizlənqaç» oyunu hiyləgərliyi ilə bağlı olmuşdu. Dahi Nizaminin təsvir etdiyi Nüşabə ilə görüşməyə çan atması onun hiyləsindən irəli gəlmişdi.

Azərbaycanımızın tarixində bu hadisələrə maraq istənilən qədərdir. Həmin hadisələrə dahi Nizaminin aşkarladığı faktlara poetik baxışla necə yanaşılması daha dərinədən öyrənilməlidir.

Çox təəssüflər olsun ki, müasir dövrdə hadisələrə tarixi baxımdan münasibətdə Nizami ilə mübahisəyə girişən və «Nizami hara, Makedoniyalı İskəndər hara?», «İskəndər Azərbaycanda olmamışdı!» kimi düşüncələr də vardı.

Həmin düşüncə tərzində olanlara bildirmək lazımdır ki, İskəndərin İrana hücumu dövründə Azərbaycan Kiçik Midiya – Atropatena dövləti kimi fəaliyyətdə olub (həmin fəaliyyətin özü də məhdud olmuşdu) Atropatena adlanmışdı.

Dahi Nizami, hadisələri dərinədən araşdırmış, İskəndərə olan münasibətini poetik dillə ifadə etmişdir. Tarixi şəxsiyyətin keçdiyi yolları birləşdirərək əbədi bir sənət əsərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Makedoniyalı İskəndər Azərbaycanda olmuş və bu dünya tarixinin silinməz izləri ilə tənzimlənmişdi.

NƏTİCƏ

Azərbaycan tarixən çox qədimdir. Hər bir səhifəsi məzmununa görə tarixin canlı şahididir. Bu canlı şahidi üzə çıxarmaq olduqca vacibdir, eyni zamanda da, həmin sənədləri üzə çıxarmaq asan iş deyildir.

Azərbaycanımızın böyük tədqiqata ehtiyacı olan real tarixi, qədim dövrüdür. Demək olar ki, bu dövr yığcam şəkildə hələ də işıq üzünü görməmişdir. Bu haqda bir sıra məqalələrdə, kitablarda çox az məlumat vardır.

Azərbaycanın qədim dövr tarixində Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycana hərbi yürüşü dövrü maraqlıdır.

Bu dövrdə Azərbaycan xalqı sakit həyat tərzini keçirməmişdi. Bizim eradan əvvəl 324-cü əsrlərdə dünyaya meydan oxuyan Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycandakı talanları, onun xalqımıza verdiyi əzabları tam aşkarlanmamışdı. Makedoniyalı İskəndər gənc yaşından hücumlarda gününü keçirmək arzusu ilə yaşamışdı. Onun Şərqi dünyasını işğal etmək arzusu ön planda dayanmışdı. İskəndər İrana hücumla Şərqi doğru özünə yol açmışdı. İranın tərkibində olan Azərbaycan da həmin əzabların şahidi olmuşdu. Makedoniyalı İskəndərin İrana hücumu dövründə Azərbaycan «Kiçik Midiya – Atropatena» adı ilə satrapların birisi olmuşdu. İskəndər İran şahı III Daranın varlığına son qoymaqla onun əyalətlərini də öz zülmünə düşürmüşdü. Nisbətən güclü satrap Kiçik Midiya – Atropatena satrapı idi. İskəndər həmin satrapı da öz təsiri altında saxlamışdı. Bu diyarın

satrapı, dövrünə görə nisbətən ağıllı, hadisələrdən düzgün nəticə çıxara bilən Atropat idi.

Atropat, Makedoniyalı İskəndərin «hansı yuvarın quşu» olmasından xəbəri var idi. O bilirdi ki, İskəndərlə vuruşa girmək qeyri-mümkündür. Onunla dil tapmağı ön planda saxlamışdı. İskəndər təbiəti etibarilə zalım insanla ünsiyyət saxlamağı özü üçün artıq hesab etmişdi. Belə bir şəraitdə Atropatın İskəndərlə üz-üzə dayanması qeyri-mümkün idi. Atropat bütün diplomatik məharətini işə salmış, İskəndərin görüşünə getməyi qərara almış, bu görüşdə İskəndərin Suz şəhərində olduğunu müəyyən etmişdi. Suza getmək üçün ona (İskəndərə) yüz nəfər silahlı amazonka (qadın) bəxşiş vermişdi. Atropatın İskəndərlə görüşü bu yolla baş vermişdi. İskəndər Atropatın xidmətini nəzərə almış, onu (Atropatı) Midiya satrapı vəzifəsində saxlamış və Midiyaya qaytarmışdı.

Beləliklə, Atropatın diplomatik məharəti, cəsur hərəkəti Atropatenanı (Azərbaycanı) fəlakətdən, yəni Makedoniyalı İskəndərin hücumundan xilas etmişdi. Doğrudur, bu xilas etmə, məcazi mənada ifadə edilmiş, Atropatena İskəndərin tabeçiliyində yaşamışdı. Burada İskəndərin hərbiçiləri istədiyi kimi hərəkət etmiş, bir çox hallarda sərvətləri talamaqla məşğul olmuşdu. Atropatın isə onlara söz deməyə imkanı yox dərəcəsində idi. İskəndərin yanında az-çox qazandığı hörmətini itirmək istəməmişdi.

Atropat, Atropatena xatirinə daha geniş diplomatik siyasətə əl atmışdı. Belə ki, İskəndərin tanınmış sərkərdəsi Pedrika ilə yaxınlığı olmuşdu. Atropat bu

məqsədlə qızını Pedrikaya əvə vermişdi. Beləliklə, Atropat, Atropatenanı İskəndər zülmündən qurtarmış, bu diyarın xarabazarlığa çevrilməsinin qarşısını almışdı. Bizim eradan əvvəl 324-cü ilin mart ayında Makedoniyalı İskəndər Hindistan səfərindən qayıtmışdı¹. İskəndər Suz şəhərində özünə məskən saldığı yerə gəlmişdi, İskəndərin Suza qayıtmasından Atropatena satrapı Atropat məharətlə istifadə etmiş və onun hüzuruna getmişdi. İskəndərə itaətkarlığını bir daha bəyan etmişdi. Bununla yanaşı Midiyalı Baryaksı üsyançı kimi İskəndərə təhvil vermişdi. İskəndərin əmri ilə Baryaks edam edilmişdi. Atropatın sədaqətinə inanan sərkərdə İskəndər, Atropata tabe olan ərazisini bir qədər genişləndirmək haqqında sərəncam vermişdi. İskəndər Suzda olarkən burada şənliklər keçirmiş, hətta III Daranın əsir edilən iki qızını özünə arvad etmişdi.

Makedoniyalı İskəndər Midiyanı tamamilə özündən asılı vəziyyətdə saxlamışdı. Onun Asiyadakı fəaliyyəti Hindistan səfəri ilə başa çatmışdı. Dünyanı fəth etmək arzusunda nəfəsini dərən İskəndər həmin arzuya çata bilməmişdi. Eramızdan əvvəl 323-cü ildə sərkərdə İskəndər vəfat etmişdir. İskəndərin vəfatı ilə onun imperiyası dağılmış, qəflətən ölümü isə, Atropatena da çətinliklər yaratmışdı. Atropatena qarşı qüvvələr yenidən baş qaldırdı. Çətinliyi gören Atropat hakimiyyətdən gedərək, öz yerini kürəkəni Pedrikaya vermişdi. 321-ci ildə Pedrika da vəfat etmişdi.

---

¹ Играр Алиев. Очерк истории Атропатена, С. 56.

Atropatena parçalanmış və artıq Atropatena imkanlarını itirməyə başlamışdı.

Atropat hakimiyyəti illərində bütün imkanlardan istifadə etsə də Azərbaycanca İskəndərin zülmünü təmizləyə bilməmişdi. İskəndərin Azərbaycandakı zülm və işgəncələri tarixin yaddaşındadır. Çox təəssüflər olsun ki, İskəndərin Azərbaycanda olmasına müasir dövrdə də bir sıra «çoxbilmişlər, özündən razı olanlar» şübhə ilə yanaşırlar. Bu bədxahlar belə bədnam fikirləri ilə Azərbaycana ləkə gətirir, dahi Nizaminin «İskəndərnamə»sinə də şübhə ilə baxırlar. Görünür ki, həmin «fiqurlar» hərəkətləri ilə, Nizaminin də azərbaycanlı olmasına şübhə ilə baxırlar.

Allah belələrindən Azərbaycanı və xalqımızı qorusun!

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. İqrar Əliyev. Oçerk istorii Atropatena. Baku-1989 q.
2. İqrar Əliyev. İstoriə Midii. Moskva-1965.
3. Dyakanov M.M. Oçerk istorii drevnoqo İrana. M.,1961.
4. Dyakanov M.M. İstoriə Midii. M.,1956.
5. Riçard Qray. Nasledie İrana. M., 1972.
6. Kovalev S.İ. Aleksandr Makedonskiy. M., 1973.
7. İstoriə İrana. M., 1977.
8. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1994.
9. Yusif Yusifov. Qədim Şərq tarixi. Bakı, 1993.
10. Əmpolskiy Z.İ. Aleksandr Makedonskiy. ÜDİ., 1974.
11. Qudakov İ.İ. Qədim İran tarixi sivilizasiyasından səhifələr. Bakı, 2009.
12. Arrian. Poxod Aleksandra Makedonskoqo.ÜVİ, 1948.
13. Strabon. Qeoqrafia. M.,1964.
14. B.Dorn. Xəzərə səyahət. M., 1956.
15. Paxomov E.A. Moneta Azerbaydjana. Baku, 1951.
16. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı, 1983.
17. Firudin Əsədov. Dərbənd xanlığı. Bakı, 2004.
18. Fəzli A. Atropatena. Bakı, 1978.
19. B.Dorn. Kaspii. SPb. 1875; Atlas po puteşestvii po Kavkazu po öjnomu poberjgö Kaspiyskoqo morə. SPb, 1895 q.
20. Firudin Əsədov. Azərbaycan gəncləri. Bakı, 1967.

21. N.Dorn. Kaspî. SPb. 1875.

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön	3
söz.....	
Kiçik Midiya – Atropatena (Azərbaycan)	6
Makedoniyalı İskəndərin	5
tabeliyində.....	5
Nəticə.....	
.....	